

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KUR'AN AYETLERİ IŞIĞINDA ALLAH RIZASI
KAVRAMININ İNANAN BİREYİN KİŞİLİĞİ ÜZERİNE
ETKİSİ**

Yüksek Lisans

Meryem CELEPCİ

Çorum 2019

**KUR'AN AYETLERİ IŞIĞINDA ALLAH RIZASI
KAVRAMININ İNANAN BİREYİN KİŞİLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ**

Meryem CELEPCİ

**Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŐMANI
Prof. Dr. Muammer CENGİL**

ÇORUM-2019

KABUL VE ONAY

Meryem CELEPCI tarafından hazırlanan *Kur'an Ayetleri Işığında Allah Rızası Kavramının İnanan Bireyin Kişiliği Üzerine Etkisi* başlıklı bu çalışma, 04.09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN (Başkan)

Prof. Dr. Muammer CENGİL

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Özden KANTER AKBAŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

4.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (04/09/2019)

Meryem CELEPCI

ÖZET

CELEPCİ, Meryem. *Kur'an Ayetleri Işığında Allah Rızası Kavramının İnanan Bireyin Kişiliği Üzerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

'Razı olmak, hoşnut olmak ve kabullenmek' gibi manalarda kullanılan rıza kelimesi, farklı türevleriyle ile beraber yetmiş üç defa Kur'an-ı Kerim'de yer almakta olup Kelam, Tasavvuf, Tefsir ve Fıkıh gibi dini ilimlerde oldukça yaygın bir kullanım alanı bulmaktadır. Araştırmamıza esas olan ayetlerde ise Allah için 'razı olma ve tercih etme' insanlar için ise 'razı olma, anlaşma ve tercih etme' anlamlarında kullanılan rıza kavramı aynı zamanda şefaath, rahmet, ibadet ve doğruluk gibi kavramlarla da ilişkili olarak ele alınmış, öncelikli olarak Allah rızası ve kişilik olgularının kavramsal çerçevesi, Kur'an bütünlüğü içerisinde incelenerek meydana gelen mana dönüşümleri, yakın ya da çatışan diğer kavramlar ile irtibatı ortaya konulmuştur.

Çalışmamızda, dini bir terim olarak Allah rızası olgusunun inanan bireyin kişilik özelliklerinin oluşumundaki rolü ve etkileri irdelenmiş, kişilik gelişiminde Kuran ayetleri ışığında Allah rızası kavramının yeri ve önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah Rızası, İnanç, Birey, Kişilik, Kur'an-ı Kerim, Rıza.

ABSTRACT

CELEPCİ, Meryem. *The Effect of The Concept of Allah's Pleasure on The Believer Individual's Personality in the Light of The Qur'anic Verses*, (Master Thesis), Çorum, 2019.

'Consent, agreement and preference' The word ih consent islamic, which is used in terms of being satisfied contentment and acceptance, takes place in the Qur'an seventy-three times with its different derivatives and finds a very widespread use in religious sciences such as Kalam, Sufism, Tafsir and Fiqh. In the verses which are the basis of our research, the concept of consent, which is used in the meaning of 'consent, agreement and preference' for the people, is also discussed in relation to concepts such as intercession, mercy, worship and truth. The conceptual framework of the consent and personality phenomena, the mana transformations that occurred by examining the Qur'an in its entirety, and the connection with other concepts that are close or conflicting have been revealed.

In this study, the role and importance of the concept of God's sake as a religious term in the formation of the personality traits of the believer individual is examined.

Keywords: Allah's Consent, Believer, Individual, Personality, Quran, Consent

TEŐEKKÖR

Bu tezin tamamlanmasında büyük emekleri olan, hem akademik hem insani değerleri ile örnek gördüğüm, sayın hocam Prof. Dr. Muammer CENGİL'e, yardımlarından dolayı diğer hocalarıma , aileme ve ihtiyaç duyduğum her anda maddi manevi desteğini esirgemeyen eşim Samet CELEPCİ'ye sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa	
ÖZET.....	i	
ABSTRACT.....	ii	
TEŞEKKÜR	iii	
İÇİNDEKİLER	iv	
KISALTMALAR	vi	
ÖN SÖZ.....	viii	
GİRİŞ	1	
1. TEZİN KONUSU VE KAPSAMI	1	
2. TEZİN AMACI.....	1	
3. TEZİN ÖNEMİ.....	2	
4. TEZİN YÖNTEMİ	2	
5. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3	
6. VARSAYIMLAR.....	4	
7. TEZİN SINIRLILIKLARI	4	
8. VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ	4	
BİRİNCİ BÖLÜM		
KAVRAMLAR ÜZERİNE TARTIŞMA		
1.1. RIZA KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE İSTİLAHİ KAPSAMDAKİ		
ANLAMLARI	6	
1.1.1. Etimolojik Anlamı	6	
1.1.2. İstılâhî Anlamı	7	
1.2. RIZA KAVRAMI İLE İLİŞKİLİ KAVRAMSAL BİLEŞENLER.....		10
1.2.1. Sevgi Kavramı ve Rıza	10	
1.2.2. Şefaât Kavramı ve Rıza.....	11	
1.2.3. Rahmet Kavramı ve Rıza	13	
1.2.4. İbadet Kavramı ve Rıza.....	14	
1.3. RIZA KAVRAMI İLE ZİT ANLAMLI KAVRAMLAR.....		16
1.4. ALLAH RIZASI KAVRAMI.....		24
1.4.1. Kur'an-ı Kerim'de Kavramsal Açıldan Allah Rızası.....	24	
1.4.2. Rıza Kavramının Allah'a İsnad Edilmesinin Sebepleri	24	

1.5. KİŞİLİK KAVRAMI.....	25
1.5.1. Literatürde Kişilik Kavramına Yaklaşımlar.....	29
İKİNCİ BÖLÜM	
KUR’AN AYETLERİNDE ALLAH RIZASI VE İNANAN BİREYİN	
KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ YAPISAL ETKİLERİ	
2.1. ALLAH RIZASI KAVRAMIYLA İLGİLİ AYETLERİN ANALİZİ	36
2.1.2. İnanan Bireyin Kişilik Oluşumunda Kur’an-Kerim’in Yeri, Önemi ve Etkisi	36
2.1.3. Kur’an-ı Kerim’de Allah Rızası İle İlişkili Ayetlerin İncelenmesi	38
2.1.3.1. Allah Rızası ile İlişkili Ayetlerde İnanan Bireye Yöneltilen Mesajlar	51
2.1.4. İnanan Bireyin Allah Rızası ile İlişkili Ayetlerdeki Emredici ve Yasaklayıcı Normlar Karşısındaki İdeal Tutumu	54
2.1.5. İnanan Bireyin Kişiliği Üzerinde Allah Rızası ile İlgili Ayetlerin Etkisi	55
2.1.5.1. İnanan Bireyin Kişiliği Üzerinde Allah Rızası ile İlgili Ayetlerin Etkisinin Kolektif/Toplumsal Yansımaları	56
2.2. “ALLAH RIZASI”ANLAYIŞININ İNANAN BİREYİN MOTİVASYONU VE DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ YAPISAL ETKİLERİ	57
2.2.1. İnanan Bireyin Olumlu Kişilik Gelişiminde “Allah Rızası” Anlayışının Yeri	60
2.2.2. İnanan Bireyin Kişilik Gelişiminde Allah Rızası İnancının “Emr-i Bi’l-Ma’ruf Nehyi Ani’l-Münker” Bağlamında Değerlendirilmesi.....	62
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA	66

KISALTMALAR

a.s.	:Aleyhisselâm
a.y.	:Aynı yer
age	:Adı geçen eser
AÜİFD	:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:İbn, bin
bk.	:Bakınız
bs.	:Basım, baskı
C.	:Cilt
c.c.	:Celle Celalühü
çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
diğ.	:Diğerleri
Dr.	:Doktor
DÜİFD	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ed.	:Editör
H.	:Hicrî
h. no	:Hadis numarası
Hz.	:Hazreti
DSİ	:Devlet Su İşleri
md.	:Maddesi
md. yaz.	:Madde yazarı
MÜİFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
öl.	:Ölümü
r.a.	:Radıyallahü anh
rzy.	:Raziye
sy.	:Sayı
s.a.s.	:Sallallahu aleyhi ve selem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	:Tercüme

DSİ	:Devlet Su İşleri
tsz.	:Tarihsiz
vs.	:Vesaire
Yay.	:Yayın
yay. haz.	:Yayına hazırlayan

ÖN SÖZ

İslami kural ve esasları kabul edip, Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğen ve din olarak İslamiyet'i tercih eden kişiye Müslüman denir. Müslümanlığın ilk koşulu bireyin Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in O'nun kulu ve resulü olduğuna inanmasıdır. Müslüman bir bireyin inancı, yalnızca kalbinde değil mutlaka söz ve davranışlarında hayat bulması ile gerçekleşir.

İslamiyet'te ahlâkın dayanak noktası Kur'an-ı Kerim ve Peygamber (s.a.v)'in sünnetidir. Müslüman bireylerin söz ve davranışları bu iki kaynağa dayanır. Bu temel iki esastan beslenen anlayış ile Allah (c.c)'in razı olduğu Müslüman kişilik modeli inşa edilmek istenir. Bu modelin inşasında Allah rızası çok önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Allah rızası kavramının ayetler ışığında incelemesi yapıldı.

Bu konuda ortaya konulan benzer nitelikteki eserler incelenirken bu araştırmaların daha çok belirli konular etrafında ya da Kur'an-ı Kerim'deki bazı kavramsal terimlerin izahatı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu eserler arasında ise genellikle Kur'an'ın bazı sûre ve ayetlerinde zikredilen Müslümanın özelliklerine ilişkin ayet açıklamaları temelinde hazırlanan çalışmalar yer almaktadır. Bu sebeple bu çalışmada Kur'an ayetleri ışığında Allah Rızası kavramının inanan bireyin kişiliği üzerine etkilerini incelemeye, kişilik oluşumunda Allah rızası odaklı olarak, Kur'an'î bakış açısının tahlilini ve insan hayatı üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışıldı

Sonuç olarak rıza kavramının farklı bakış açıları ile tanımı ve tahlili yapıldı. Allah rızası kavramının Kur'an-ı Kerim'deki yeri ve önemi tespit edildi. Birey ve toplumun inşasında önemli bir yeri bulunan kişilik gelişiminin bu kavramdan nasıl etkilendiği irdelendi. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ışığında ve Hz. Muhammed'in hadisleri doğrultusunda rıza kavramı ile kişilik gelişimi arasındaki ilişki açıklanmaya çalışıldı.

Bu çalışmamız bir tefsir eseri olmayıp asıl amacımız Din psikolojisi kapsamında "Allah rızası" kavramının kişiliği nasıl etkilediğini ayetler ışığında incelemek ve bu kavramın kişilik ve karakter inşasında rolünü ortaya koymaktır. Bu kapsamda konumuzla ilgili ayetler incelenmiş ve belli ölçüde bu ayetlerin tefsirinden yararlanılmıştır.

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU VE KAPSAMI

Bu çalışmada İslamiyet'in en temel beşeri ve uhrevi kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ışığında, inanan bireyin kişiliği üzerinde "Allah Rızası" olgusunun psikolojik etkileri incelendi. Bu konu kapsamında öncelikle rıza kavramı ve ilişkili kavramsal bileşenler ele alındı. Kavramsal çerçevenin yanı sıra "Allah Rızası" olgusunun birey üzerindeki etkileri farklı boyutlarıyla tetkik edildi. Bu boyutlardan birisi olan Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerin inanan bireyin kişiliği üzerindeki etkisi ise ayrı bir başlık kapsamında değerlendirildi.

2. TEZİN AMACI

Yukarıda belirtilen tezin konusu ve kapsamı ekseninde bu çalışmanın temel amacı kişilik modellerinin ve özelliklerinin oluşumuna yönelik farklı zamanlarda çeşitli araştırmacılar tarafından getirilen kişilik kuramlarında da görülen bu çeşitlilik neticesinde kişilik kavramı, oldukça değişik tanımlamalara ve farklı yaklaşımlara konu olmuştur. Gerek rıza, gerekse kişilik kavramlarında görülen bu çeşitlilik içerisinde eksik incelenen bir konu olarak görülen kişilik oluşumunda din rolünün belirlenmesi, inanan bireyin ve toplumun inşasında çok büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda ortaya konulan benzer nitelikteki eserler incelenirken bu araştırmaların daha çok belirli konular etrafında ya da Kur'an-ı Kerim'deki bazı kavramsal terimlerin izahatı üzerinde yoğunlaştığı görülür. Bu eserler arasında ise genellikle Kur'an'ın bazı sûre ve ayetlerinde zikredilen Müslüman'ın özelliklerine ilişkin ayet açıklamaları temelinde hazırlanan çalışmalar yer alır. Bu sebeple bu çalışmada Kur'an ayetleri ışığında Allah rızası kavramının inanan bireyin kişiliği üzerine etkilerini incelemeye, kişilik oluşumunda Allah rızası odaklı olarak Kur'an'î bakış açısının tahlili ve insan hayatı üzerindeki sonuçları ortaya koymaya çalıştık.

Sonuç olarak kişilik gelişimine yönelik dini yaklaşıma farklı bir boyut getirebilmek amacıyla Kur'an ayetleri ışığında Allah rızası kavramının analizini ve Allah rızası kavramının bu kapsamda inanan bireyin kişiliği üzerine etkilerinin inceleme konusu olarak belirlendiği bu çalışma ile özellikle psikoloji alanında yapılan farklı kişilik yaklaşımlarına teolojik yeni bir bakış açısı sunmayı, bireyin gelişim sürecine sağlıklı ve pozitif bir katkı sağlamayı hedeflemekteyiz. Bireyin kişilik oluşumunda kritik bir yeri

bulunan Allah rızası özelinde rıza kavramını, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alarak, ilgili ayetler ışığında Allah rızası kavramının tahlili ve kişilik gelişimine olan etkilerinin tartışılmasının amaçlandığı bu çalışmanın disiplinler arası bir kavramsal çalışma olması dolayısıyla alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bir nebze olsun yardımcı kaynaklardan biri olacağı ümit edilmektedir.

3. TEZİN ÖNEMİ

Türkiye'de yapılan Yüksek Lisans ve Doktora tezlerine yönelik "Allah Rızası" ve "Rıza-i İlahi" kavramları kodlanarak arama yapıldığında sadece bir çalışmanın tez adı olarak bu kavramları içerdiği görülmüştür. Genel olarak çalışmalarda rıza kavramı çeşitli türevleri ile birçok araştırma da ele alınmış fakat "Allah rızası" başlığı altında psikolojik araştırma olarak daha özel olan bir araştırma yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle ele alınan bu tez konusu ve amacının İlahiyat literatürü açısından fayda sağlayacağı ümit edilmektedir. Bununla birlikte İslamiyet açısından Müslümanın en temel hedefi olarak nitelendirilen "Allah rızasını kazanmak" söyleminin literatür kapsamında incelenmesi, bu hedefin inanan birey açısından neden önemli olduğunun ortaya konulması ve birey üzerindeki etkilerinin tespiti temel bir gereklilik olarak da düşünülebilir.

4. TEZİN YÖNTEMİ

Bu tezde kullanılan yöntem nitel araştırma-doküman incelemesidir. Konunun kapsamı ve içeriği düşünüldüğünde ve literatürde konu hakkında mevcut eksikliğin varlığı değerlendirildiğinde öncelikle bu noksanlığın giderilmesine yönelik alan yazınında konu ile ilişkili hususların derlenmesi gerektiği görülmüştür.

Öncelikle ayetlerde geçen rıza kelimesinin anlam genişliği dikkate alındığında bu kavramın birey odaklı olarak değerlendirip Kur'an-ı Kerim'de rıza kelimesinin kullanılmasıyla neyin amaçlandığını belirtmek, Allah rızası olgusunun kişilik gelişimi üzerine olan yapısal etkilerini ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'in otuz iki suresinde altmış dört ayet ve yetmiş üç defa bahsi geçen Allah rızası kavramının zikredilen ayetler ışığında bireyin kişilik oluşumu üzerine etkileri araştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada izlenen yöntem, kavram çalışması olması nedeniyle, ilk başta "rıza" kelimesi ve rıza kelimesi ile yakın ilişki içerisinde bulunan diğer kavramların farklı sözlüklerden lügat manalarının açıklanması, akabinde ise ıstılâhî anlamı ve tanımlarının gerçekleştirilmesidir. Devamında ise rıza kavramının geçtiği ayetlerin Kur'an-ı

Kerim'den tespiti ve kavramın Allah'a isnat edilmesinin sebepleri farklı bakış açıları ile ele alınacaktır. Genellikle ayetlerin sebab-i nüzulü, açıklaması ve tefsiri için ilgili kaynaklardan istifade edilerek ayet hakkında görüş belirtilecektir. Zikredildiği üzere bir kavram çalışması niteliğinde olduğu için bu çalışmanın ilk kaynağını lügat kitapları, ikinci basamağını tefsir kitapları ile psikoloji kaynakları oluşturacaktır. Kuşkusuz Kur'an-ı Kerim'i en iyi anlayan ve uygulayan olarak Hz. Muhammed'in sünneti ile Sahabe-i Kiramın uygulamaları, faydalanılan önemli kaynaklar arasında yer alacaktır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Sahabeler, vahyin nüzulüne şahitlik eden, Kur'an'ın getirdiği ilke ve mesajları bizzat yaşayan ve bu ayetler ışığında cahiliye döneminden Asr-ı Saadet dönemine evrilen tarihi ve psikolojik süreci bizzat yaşayan kişiler olarak Allah rızası kavramının kişilik gelişimindeki etkisinin de en önemli ispatı konumundadır. Bu nedenle doküman incelemesi temel yöntem olarak benimsenmiştir.

5. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Giriş ve devamında iki bölüm halinde hazırlanmış olan bu çalışmanın giriş kısmında kapsam, amaç, yöntem, gözetilen teknikler özetle aktarıldı.

İlk bölümde ise araştırmının kavramsal çerçevesi çizilmiş olup "rıza" kelimesinin tanımlaması üzerinde durulmuş, sözlük ve ıstılâhî anlamları ile kavramsal bileşenleri, lügatler başta olmak üzere, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak kavramlar incelenmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Rıza kavramının Kur'an ayetleri doğrultusunda analizi gerçekleştirildi, rıza kavramı ile çatışan ifadeler ortaya konuldu. Kur'ânî bakış açısı ile Allah rızası kavramı ele alındı, rıza kavramının Allah'a isnat edilmesinin temelleri incelendi. Ayrıca kişilik kavramına, bireylerin kişilik oluşumları ve gelişimleri hakkında sergilenen farklı yaklaşımlara da değinilerek İslamiyet'te inanan bireylerin kişilik gelişimi hakkında bilgi verildi.

İkinci bölümde ise Allah rızası olgusunun insan davranışlarının şekillenmesi üzerindeki yapısal etkileri birey odaklı olarak açıklanmaya çalışıldı. İbadet, kaza-kader olgularında ağırlıklı olarak görülen bu kavramın kişilik oluşumdaki beşeri ve uhrevi neticeleri ele alındı. İnanan bireyin, kişiliğinin inşasında Allah rızası kavramının zikredildiği ayetler başta olmak üzere Kur'ânî bakış açısının değerlendirilmesi yapılmış olup, Kur'an-ı Kerim'de ilişkili ayetler doğrultusunda "Allah rızası" kavramının inanan bireyin kişiliği üzerindeki yeri ve önemi irdelenerek yapısal etkileri açıklanmaya çalışıldı.

6. VARSAYIMLAR

Bu çalışmada ele alınan konu kapsamında temel varsayım cümlesi;
“İnanan bireyin kişiliğinde “Allah rızası” pozitif yönde gelişimi sağlayan ana etmen ve tutunum ögesidir” şeklinde ifade edilebilir.

Bu temel varsayıma bağlı olarak ortaya konulabilecek alt varsayım ise şu şekildedir;

Kur-an’ı Kerim’de Allah rızası ile ilişkili ayetlerin inanan bireyin kişiliği üzerindeki etkileri bir uyarıcı/hatırlatıcı hükmündedir.

7. TEZİN SINIRLILIKLARI

Bu tezin konusu, kapsamı ve içeriği incelendiğinde karşılaşılan en temel sınırlılık, Türkiye’de ilahiyat literatüründe konu ile ilgili çok boyutlu bilimsel araştırmaların yapılmamış olmasıdır. Bu durum çalışmanın en öncelikli sınırlılığı olarak da değerlendirilebilir. Konu kapsamında açık kaynaklar üzerinde yapılan ilk incelemede özellikle Allah rızası kavramı ve birey üzerindeki etkisi konusunun doğrusal bir bağlamda ele alınmadığı, dolaylı şekilde incelendiği ve yapılan incelemelerin genel itibariyle sübjektif yaklaşımlar olduğu gözlenmiştir.

8. VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ

Bu çalışmanın temel yöntemi olan doküman analizi kapsamında nitel veri toplama tekniği, ikincil verilerin açık kaynaklardan elde edilmesi ile başlamaktadır. Açık kaynaklar olarak literatürdeki basılı kitap, dergi, bilimsel makale, tezler ve diğer bilimsel değeri olan çalışmalar belirtilebilir.

Bu kaynaklara gerek fiziksel, gerekse online olarak erişilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR ÜZERİNE TARTIŞMA

1.1. RIZA KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE İSTİLAHİ KAPSAMDAKİ ANLAMLARI

Rıza kavramı incelenirken kavramın hem sözlük, hem de ıstılâhî anlamına bakılması gerekmektedir. Sözlük anlamı itibariyle rıza kavramını sadece fiil ya da isim olarak değil farklı türevleriyle incelemek kavramın anlaşılabilirliğine katkı sunacaktır. İşte bundan dolayı burada öncelikle rıza kavramının sözlük ve etimolojik anlamı verildi.

1.1.1. Etimolojik Anlamı

Mastar bir isim olan rıza kavramı Kur'an-ı Kerim'de isim, fiil, mastar ya da farklı niteliklerde 33 surede, 64 ayette toplam 73 kez geçmektedir. Kelime doğrudan rıza kökü ile Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Kur'an-ı Kerim'de farklı mastarlarla geçen ve farklı anlamları ihtiva eden rıza kelimesi Arapça'da (رضي – يررض) fiilinden türeyen bir kelimedir. Kelime razı ve hoşnut olmak, memnun olmak, memnuniyet duymak, gönülden istemek, var olma iradesi, kalbi olarak sevinç duymak, hoşnutluk, muvafakat, karşı çıkmamak, yaklaşmak ve yönelmek, itaat ve boyun eğmek, sevmek ve kabul etmek gibi anlamlara gelmektedir.¹ İbn Manzur “radıye-yerda” (رضي – يررض) kelimesinin illet harfi ile sonlanması sebebiyle nakıs fiiller kapsamında değerlendirildiğini ifade etmiştir.² Radıye (رضي) fiili farklı cer harfleri ile kullanılması durumunda anlamsal farklılıklar

¹ Ebu Bekir Muhammed B. Hüseyin İbni Düreyd El-Ezdî, *Kitâbü Cemhereti'l-Lüğâ*, (Bağdat: y.y.y., 1345), “rzy” md., C III, 250; Ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, I-X, Beyrut, C X, 150; Fîrûzâbâdî Tahir Muhammed b. Yakub, *Kâmûs Tercemesi*, (Terc. Âsım Efendi), (İstanbul: y.y.y., 1304), IV, 981; El-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, (Kahire: y.y.y 1964), C XII, 64; Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp el-İsehânî, *El-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, (Beyrut: y.y.y), 197; Şemseddin Sâmi, *Kamûsu Türkî*, (İstanbul: y.y.y., 1313), 665; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara), 891.

² İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1997), “rzy” md., C I-XV, 323-324

ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan kelime kökeni üzerinden seçmek, yetinmek anlamları da türetilmektedir. Rıza kelimesinin farklı anlamları içerisinde; işi kolayca kabul etmek, dertlenmemek, memnun olmak, izin

almak, müsaade istemek, iyimser olmak gibi manalar yer almaktadır.³ Kelimenin anlamı konusunda Dekkak, “rıza belayı hissetmemektir” ifadesini kullanmıştır.

Cebecioğlu, rıza kavramını şu şekilde açıklamıştır: “Arapça, razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunması demektir. Genelde rıza, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Rızanın şartı, kazadan yani olay vuku bulduktan sonra olmasıdır. Eğer önce olursa, ona rızaya azmetmek denir.”⁴

1.1.2. İstılâhî Anlamı

Rıza kelimesi sözlük anlamı olarak “hoşnut ve memnun olmak” anlamındaki rıza mastarından isim olup “hoşnutluk ve hoşnut olma hali” demektir. Belirli bir şeyden hoşnut olma ya da bu şeyle ilgili memnuniyet ifade eden davranış yansıtma, o şeyden razı olmak demektir. Aynı kavramı şu şekilde de açıklayabiliriz: “Kulun Allah’tan gelenlere hoşnutsuzluk göstermeyerek O’ndan razı olması veya kulun Allah’ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından da sakınması neticesinde Allah’ın kulundan razı olmasıdır.”⁵ Rıza kelimesine şu iki farklı açıdan bakabiliriz:

Birincisi Allah’ın kulundan razı olması halidir.

İkincisi ise kulun Allah’tan razı olması halidir.

Rızanın ‘Yüce Allah’ın kullarından, kullarının da Yüce Allah’tan memnun olması’ anlamında kullanılması ile birlikte, insanların kendi aralarındaki razı oluşlarına nispet edildiği de görülmektedir. Rıza kelimesi kula nispet edildiğinde “Allah’ın kaza ve kaderini itirazsız benimseme” manasına alınır. Ancak, Ehl-i Sünnet’in de benimsediği şekliyle Allah’ın meydana gelmesini irade ettiği bir iş meydana gelmiş ise ve şer vasfı üstlenmiş ise bu Yüce Allah’ın iradesinin etkisi var diye şerrin de kendisine rıza göstermek anlamına gelmemektedir. Mutezile ‘ye göre şer hiçbir şekilde Allah’tan sadır olmaz.⁶ Burada anlatılmak istenen, kişi eylemlerini yaparken iradesini kullanır ve

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012) “rıza” md., 421.

⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Kitapevi Yayınları, 2009) “rıza” md., 218.

⁵ El-İsfehâni, Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp, *El-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân* (Beirut: Daru’l Ma’rif, 2010), 203.

⁶ Halil İbrahim Bulut, “Rıza”, *DİA*, c XXXV (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 55-56.

iradesinde cüz'i açıdan özgürdür. Allah'ın hoşuna gidecek, memnun edici davranışlar sergilediğinde de bu, beraberinde Allah'ın rızasını da getirmektedir.

Rıza kelimesi başka bir kullanım şekli açısından iki kısma ayrılır:

Birinci kısmı, iman sahibi olan her mükellef için olan rızadır. Bunun hakikati Allah'ın hüküm ve takdirine itirazda bulunmaksızın O'nun tarafından istenen şeylerin kabul edilmesidir. İkinci kısmı ise belli bir konuma ve mevkiye sahip kimselerin rızasıdır. Bunun hakikati ise, bir işin yerine getirilmesiyle kalbin sevinçle dolmasıdır.⁷

Burada rıza-irade bağlantısına da değinmek gerekir. Rıza kelimesi ile irade arasında şu ayrımın yapılması lazım. Rıza kullanım şekli ve alanı dikkate alındığında iradeden daha özel bir kavramdır. Çünkü Allah'ın rızasını elde etme gayretinde olmak O'na itirazı terk etmeyi gerektirir. İrade ise böyle değildir. Mesela küfür Allah katında irade edilmiş bir şey olmakla beraber Allah katında razı olunmuş bir şey değildir. Rıza, insan adına düşünüldüğü zaman yaratılışı gereğince arzu etmiş olduğu unsurdur, fakat irade de alternatiflerden herhangi birisinin bir manada kasıtlı bir şekilde tercih edilmesidir.⁸ Rıza kelimesinin Hadis, Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf gibi İslamî ilimlerde kullanılması konusunda şunları söyleyebiliriz: Hadis ilminde birçok rivayette rıza kavramı olarak kullanılmıştır. Mesela Mâide suresindeki “Allah özünde ve sözünde sadık olanlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır”⁹ mealindeki ayete mukabil Hz. Peygamber (s.a.v.), Mü'minin suresinin ilk on ayetinin nazil olmasının ardından bir dua yapmıştır ve yaptığı duayı şöyle bitirmiştir: “Allah'ım! Bizden razı ol ve bizi senden razı olma derecesine yükselt.”¹⁰

Allah Rasulü (s.a.v.), Zeyd b. Sabit'e (öl. 45/665) öğrettiği bir duada şöyle buyurmuştur: “Allah'ım! Senden, gerçekleşen kaza ve kaderinin sonucuna rıza göstermeyi bana nasip etmeni dilerim”.¹¹

Ayrıca Hz. Peygamber'in gece namazlarının bitişinde yapmış olduğu dualardan birinde “Ya Rabbi! Senin gazabından rızana sığınırım” diye başlamış olduğu rivayet

⁷ Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseyni'l-Kufeviyyi, *El-Külliyat, Müessesetü'r-Risale* (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1413/1993), 479.

⁸ Bulut, *DİA*, C XXXV, 56.

⁹ Mâide, 5/119.

¹⁰ Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, Süneni Tirmizi, *Kitabu't-Tefsîr*, thk: Ahmet Muhammed Şakir, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, tsz.).

¹¹ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar Nesai, *Süneni Nesai*, “Sehiv-62”, (Celâleddin es-Suyuti şerhi, Sindi haşiyesi), (Beyrut: *Mektebü'l Matbuati'l-Islamiyyeti fi Haleb*, 1988.

edilmiştir.¹² Allah'ın hükümleri, emirleri ve hareketlerinde özgür olduğunu bildiren sıfatı irade olarak tanımlanır.¹³ Kulların işlemiş oldukları kötü fiiller Allah'ın irade ve rızasının haricinde olup neticesi ortaya çıkar.¹⁴ Allah her ne kadar kötü fiillerin yapılmasını irade buyursa da o fiillerin yapılmasını emretmez ve bu fiillere rıza göstermez. Bu nedenle Allah'ın rızası kişinin yapmış olduğu iyi, güzel eylemler sonucu elde edilir. Kişi Allah rızasını kazanmak istiyorsa, eylemlerini ona göre yapar. İnanan birey, kendi nefsanî arzularını yani egosunu bir kenara bırakarak, iradesini rıza yönünde kullandığında, bu davranışlar onun inancının kuvvet kazanmasına ve kişiliğinin gelişmesine olumlu katkı sağlayacaktır.

Kur'an-ı Kerîm'de geçen (يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن)

(تراض منكم) “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka...”¹⁵ ayeti ticari ilişkilerin karşılıklı rızaya dayanması gereğini ifade etmektedir. Batıl yollarla, Allah'ın razı olmadığı şekilde yapılan bir ticaretin doğru olmadığı ayette belirtilmiştir. Ayrıca ayette davranış açısından verilmek istenen mesaj, inançlı bireyler açısından bir uyarı niteliğindedir.

Rıza kelimesi Tasavvuf ilminde daha geniş anlamda kullanılmaktadır. “*Tasavvufta rıza, dini hükümlere uyan kuldan Allah'ın ve Allah'ın takdirinden kulun hoşnut olması anlamında kullanılan bir terimdir*”.¹⁶ Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren rıza kelimesine özel bir önem verilmiştir. Süleyman Uludağ, Cüneyd-i Bağdadi'nin öl. 297/909)'nin rızayı “ilahî iradeye tabi olduğu için kulun kendi iradesini ve tercihini terk etmesi” şeklinde tanımladığını ifade eder.¹⁷

¹² Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri Müslim, *Sahih-i Müslim*, thk: Muhammed Fuad Abdulbaki, (Beyrut: Daru'l-İhyai'l Kütübi'l-Arabiyye, tsz.), h. no: 302, C I, Salât-222, 352.

¹³ Bulut, *DİA*, C XXXV, 55-56.

¹⁴ Bulut, *DİA*, c 35, 56.

¹⁵ Nisâ 4/29.

¹⁶ Süleyman Uludağ, “Rıza”, *DİA*, 35/56.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *age*, 35/56.

1.2. RIZA KAVRAMI İLE İLİŞKİLİ KAVRAMSAL BİLEŞENLER

1.2.1. Sevgi Kavramı ve Rıza

“Sevgi” kavramının Arapça karşılığı olan el-hubb, sevmek ve hoşlanmak anlamlarına gelen habbe-yuhibbu-hubb fiil formundan türer.¹⁸ El- hubb, bir isim olarak muhabbet, aşk, kuvvetli his, alaka, sevgi, istek, rağbet, heves, düşkünlük, bir şeyi sevmek ve ona meyletme gibi anlamlara gelir ve nefretin/buğzun zıddıdır. Hubb kavramı, kelimenin yakın anlamlılarından olan el-vudd ile birçok yönden anlamdaşlık arz eder.¹⁹

Kur’ân'da sevgi değişik kalıplarda ve anlamlarda bulunur. Örneğin Ayette şöyle buyrulmuştur: (رضي الله عنهم) “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.”²⁰ (ويعجبونهم) “Allah onlardan razı olur, onlar da Allah’tan razı olurlar.”²¹ Bu ayete bakıldığında sevgi ve rıza ilk safhada Yüce Allah’tan kaynaklanır. Bu sevgiyi belli etmek adına da Yüce Allah’ın rıza ve sevgisi kulların rıza ve sevgisinden evvel zikredilir. Allah’ın sevgisi kulundan hoşnut olduğu, ondan memnun olduğu anlamlarına gelmektedir. Bu da Allah’ın kulundan razı olduğunu göstermektedir.

Kul ile Allah arasındaki irtibat, sevgi ve rıza temeline dayalıdır. Örnek bir dini kişilikle, Allah arasında irtibat gerçekleşirken bu irtibatta tevhid, ihlas, rıza, sabır vb. kişilik açısından olumlu dini kavramlar yer alır ve bunlar ilahi sevginin birer tezahürleridir. Diğer bir ifade ile tevhid, sabır, ihlas ve rıza ilahi sevginin görünen birer tezahürleri olarak değerlendirilmektedir. Allah ile kul arasındaki sevgi konusunun daha iyi anlaşılması için Gazali’nin bu konudaki bakış açısına, çıkarımlarına değinmekte fayda vardır.

Gazali’ye göre bir insan, sevdiğini dört şey için sever der:

İlki, sevdiğini zâtı açısından sevmek olarak değerlendirilir. Yani onun ile bir başka sevdiğine erişmek adına değil de kendisi adına sevmeye çalışır. Bu durum, hemen herkeste var olan tabii bir sevgidir. Kötü bir amaca dayanır ise kıskançlıktır.

¹⁸ Bk. İbn Manzur, *age*, c I, 289.

¹⁹ Bk. İbn Manzur, *age*, c I, 289; Muhammed b. Ya’kub Firuzabadi, *Kamus Tercemesi*, 1993/1413, 90.

²⁰ Maide 5/54.

²¹ Beyyine 98/8.

İkincisi, sevmiş olduğu kişiyi bizatihi değil, onun yardımıyla hedefine erişmek adına sevmektir. Söz konusu bu durumda mubah ve kınanmış diye ikiye ayrılmaktadır. Nitekim bu sevgi iyi niyetli olmayan emeller taşıyor ise kınanacaktır. Zira mubah olan nimetlere erişmek hedefini üstleniyorsa mubahtır.

Üçüncüsü, sevmiş olduğu birey için değil de bir başka amaçla sevmek durumudur. Zira bu maksat dünyalık olmayıp da ahiret adına olur ise bu, Allah namına bulunan sevgidir. Örnek verecek olunursa, bir kişinin bilim öğrenmek adına hocasının sevmesi ve bu uğurda mal ve mülkünü tasadduk etmesi de bu şiardandır.

Sonuncusu, Allah namına ve O'nun rızası adına sevmektir. Söz konusu sevginin üst derecesi budur. Çok derin, ince ve en kapsamlı sevgidir.

Muhabbetin galip olmasının bir eseri, sevginin sevgiliyle ilgili her şeye geçmesi durumudur. Nitekim bir kişiyi ifrat derecesinde sevmekte olan bir kişi, onu seven kişiyi de onun sevmiş olduğu kişiyi de sevmeye başlar. Nitekim Allah sevgisi de bu şekildedir. Bahse konu bu sevgi kuvvetlenip kalbi kaplamaya başladığı vakit, Yüce Allah hariç bütün varlıklara hatta en küçük eşyaya dahi etkide bulunmaya başlar. Çünkü bütün kainat onun kudretinin eseridir. Allah sevgisi, bazen va'd ettiği, dünyevi ya da uhrevi mükafatlar sebebiyle, bazen de bunların dışında sadece Allah'ın zatı bakımından olur.²² İslam dininin bireyin dini, dünyevi çıkarlar açısından kullanılmasını tasvip etmediğini görürüz. Çünkü İslam dini yapılan ibadetlerin ve iyiliklerin sadece Allah rızası için yapılmasını tavsiye etmektedir.

1.2.2. Şefaât Kavramı ve Rıza

Şefaât, "tek bir şeyi eşitlemek ya da ikiye katlamak için"; görevleri önünde çalışan birini görmeyi denemek, birinden iletmesini istemek anlamına gelir." şef' kökünden türemiş olan şefaât, "bir kişiye suçunu affetmesi veya yalvarması için aracılık etmek." mânasına gelir.²³ Terim manasında da "Kıyamet gününde, onlardan Allah'a sadık olmalarını bağışlamalarını isteyen salih kulların Peygamberleri ve Salihleri." anlamında kullanılır. Şâfi' ve şefî' "aracılık eden, şefaatte bulunan" demektir.²⁴

²² Bk. Gazali, "İhyâ", C II, 402-412; "Allah sevgisi" için bk. Gazali, *age*, C IV, 533-534, 555 vd.; "Muhabbetin sebep ve kısımları" için bk. *age.*, c IV, 539-555.

²³ Ragıb el-İsfahânî, *El-Müfredât*, "şefeâ" md. *Lisânü'l-Arab*, "şefeâ" md.

²⁴ Mustafâ Alicî, "Şefaât", *DİA*, C 38/411.

Kur'an-ı Kerim'de ise rıza ile şefaât arasında bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Mesela Taha suresi 20/109. ayette şu şekilde buyrulmaktadır: “ O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz.” Belirtilen ayeti kerimede şefaatin kendisine fayda vermemesinin nedeni iki şekilde açıklanabilir. Birinci nedeni, O gün şefaatin fayda vermemesi, onların şefaatchilerinin olmamasından değil de, yalnız Allah'ın izin verdiği, sözünden hoşnut olduğu kimseler, şefaât edebilecektir. Bu iki tevilden biri şefaât edeceklerle ilgili diğeri ise şefaât edileceklerle ilgilidir.²⁵ Bu ayeti kerimeden anlıyoruz ki şefaatin gerçekleşmesi için birtakım nedenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Birinci neden de, şefaatchi olabilmek için Allah'ın izni gereklidir. İkinci neden de, O'nun hoşnut olduğu yani razı olduğu kimselere şefaât etme yetkinliğine sahip olmasıdır. Üçüncü nedeni ise, Allah'ın rızasını kazanmış kişilerin bu haktan faydalanabilmesidir.

Şefaât ve rıza konusuyla ilgili diğeri bir ayet olan Enbiya suresi 21/28. ayette ise şöyle buyrulur: (Allah) Önünde ve arkalarında ne olduğunu şüphesiz bilir. (Allah'ın) O'nun râzı olduğu kişilerden hariç ötekine şefaât etmeyecekler ve kendileri de şüphesiz O'nun korkusundan titremeye başlarlar.”

Allah'ın razı oldukları mealindeki beyan, şefaât edecek kimselerle ilgilidir. Ayette Allah'ın azabından korktukları için hiçbir eylem yapamayacaklarını ve Allah'ın rızası olmadan kimseye şefaât edemeyecekleri bildirilir.²⁶ Ayetlerden de anlaşıldığı gibi şefaât ve rıza kavramı arasında sıkı bir ilişki vardır.

Yukarıda verilen konularla alakalı verilen bir başka ayette de meleklerin şefaati konusuna değinilmiştir.²⁷ Bir diğeri ayette ise “doğrular”ın yani “*La ilahe illallah*” sözüne sadakatte bulunanların, Allah'ın rızasını kazanan kişiler olduğu bildirilmektedir.²⁸ Kur'an-ı Kerim de, Allah'la kul münasebetinde gerçekleşen karşılıklı rızayı büyük bir muvaffakiyet olacak şekilde adlandırarak karşılığının da sadece cennetle haber vermek olduğunu belirtmiştir.²⁹

²⁵ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturîdî es-Semerkindî, Te'vilâtü'l Kur'an, thk: İbrahim Tüfekçi, Yusuf Şevki Yavuz (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005). c IX, 314.

²⁶ el-Mâturîdî, Te'vilât, c IX, 359.

²⁷ Necm 53/26. (وكم من ملك في السماوات لا تغني شفاعتهم شيئاً إلا من بعد أن يأذن الله لمن يشاء ويرضى)

²⁸ Mâide 5/119. (قال الله هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم لهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها أبدا رضي الله عنهم ورضوا)
(عنه ذلك الفوز العظيم)

²⁹ Bu konuda bk. Sevgi Tütün, “Kur'an'da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler”, *DEÜİFD*, sy. XXXIV (2011): 150.

“O’nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaatt etmezler.” İfadesi konusunda İbn Abbas ise şöyle der: Bunlar; “*lâ ilahe illallah*” şahadetini getiren kimselerdir. Mücahid ise şu şekilde demiştir: “Onlar Allah’ın kendisinden razı olduğu herkeştir. Sahih-i Müslim’de ve diğer bazı kaynaklarda yer aldığına göre melekler yarın ahirette şefaatt edecekleri gibi dünyada da şefaatt ederler, zira onlar mü’minlere ve yeryüzünde bulunan kişilere karşı mağfiret dilemektedirler.”³⁰ Kur’an-ı Kerimde, Allah’la kul arasında oluşan karşılıklı rızayı büyük bir muvaffakiyet olarak adlandırmış, karşılığının da sadece cennetle haber vermek olduğunu belirtilmiştir.³¹

1.2.3. Rahmet Kavramı ve Rıza

Rahmet, Allah’ın rızasını elde edenlerin alacağı mükâfatlardan biri olarak ifade edilmektedir. Maide suresi 5/119. ayette Allah’ın rızasını kazananların mükâfatı cennet olarak açıklanır. Kur’an tarafından bu mükâfatlar da mağfiret, rıza, rahmet ve tertemiz eşler ile Allah’ın rızası biçiminde sayılır.³²

Kur’an-ı Kerimde “Rıdvan” ismiyle ifade edilen “Allah rızası” şeklindeki bu ödül, dört ayette yer almaktadır. Mesela Al-i İmran suresi 3/15. ayette mükâfat olarak Rıdvan ve tertemiz eşlerden bahsedilirken şöyle denilmektedir: De ki: “hepsinden daha iyisini size söyleyeyim mi? Korunanlar Rableri sathında altlarından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları tertemiz eşler, cennetler ve Allah’ın rızayı ilahisi bulunmaktadır.” Allah, kullarını görür.” Başka bir ayette ise şöyle denilmektedir: “Allah inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler va’detmiştir. Allah’ın (onlardan) razı olması ise hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur.”³³

Demek ki Rıdvan ismi, Allah’a haiz olan rızanın özel bir adıdır. Allah’ın razı olduğu kullarına mükâfat diye vereceği Rıdvan, cennet ahalisine verilecek olan ikramlarının en üstünüdür.³⁴ Bu durum Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından da şu şekilde dile getirilmiştir: “Yüce Allah onlara; “Size daha fazla vermemi istediğiniz bir şey var

³⁰ Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed El-Kurtubî, el-Câmi li Ahkâmi’l Kur’ani’l Kerim, (Kahire: y.y., 1952). c XI, 281.

³¹ Bu konuda bk. Sevgi Tütün, “Kur’an’da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler”, *DEÜİFD*, sy. XXXIV (2011, 150).

³² Sevgi Tütün, *age*, 158.

³³ Tevbe suresi 9/72. (وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ) (وَرِضْوَانٌ مِنْ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ)

³⁴ El-Kurtubî, *age*, c IV, s. 38.

mı?” şeklinde sorular edilecek. Onlar ise; “Rabbimiz, bundan daha üstün herhangi bir şey olabilir mi?” diye soracaklar. Yüce Allah; “Benim rızam. Size asla azap etmeyeceğim.” buyuracaktır”.³⁵ Hadiste de görüldüğü gibi, Allah rızası her şeyin üzerindedir. Bunun nedeni de “Manevi huzurun, maddî mutluluklardan daha mükemmel ve kıymetli olmasından kaynaklanmaktadır”.³⁶ Bununla birlikte Allah’ın rızasını kazanmadan, cenneti kazanmanın da mümkün olmadığı görülmektedir.

Ayetler bize mânevî hazların, maddî olanakların sağlamış olduğu mutluluktan çok daha üstün olduğunu açık bir şekilde gösterir. Yüce Allah’ın rızasını kazanabilmek, vadedilmiş olan cennet nimetlerine ulaşabilmenin aracı olsa idi, o vakit bu nimetlerin daha ehemmiyetli olduğu neticesine varılırdı. Nitekim ayeti kerimede, Rabbinin tecellisine tam olarak teslim olma kabiliyetini gösteren kişilerin, bu teslimiyetin karşılığı olarak yine O’nun lütfu ile birçok ödülü hak etmiş olacakları, lakin bütün bu ödüllerden daha da önemlisi Rabbin rızayı ilahiyesine nail olacakları ve en büyük muvaffakiyetinin de Allah’ın hoşnutluğuna ulaşmak olacağını bildirmektedir.³⁷ Hadiste ise, “Allah’ın bundan sonra kendilerine gazap etmeyeceğini müjdelediği cennet ehli ile Allah arasında cereyan edecek konuşma esnasında onların, Allah’ın hoşnutluğuna ulaşmayı en yüksek sevinç kaynağı olarak niteleyecekleri” şeklinde ifade edilmiştir.³⁸

1.2.4. İbadet Kavramı ve Rıza

İbadet sözlükte "itaat, alçakgönüllülük" anlamına gelmektedir. Dini bir terim olarak ibadet, insanları kendi başlarına olmaktan çıkarıp ve toplumdan ayırmayan, ayrı fertler halinde eğitip yetiştiren bu şekilde onları toplumun çıkarlarına yönlendiren bir hareket ve faaliyettir.”³⁹ İbadet, “Genel olarak aynı türden düşüncelere, duygulara ve kelimelere atıfta bulunur; çünkü Allaha karşı saygı, sevgi, itaat gösterme ve hazmetmesini elde etmek için ortaya konan bazı tutum ve davranışlarda kullanılmaktadır. Nitekim kelimenin dini içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır”. Bir tanıma göre ubudiyet “kulun Yüce Allah’ın yaptıklarından memnun olması”, ibadet

³⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *El-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: y.y., 1981) Tevhid 38, Rikak, 51; Ebu’l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *El-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: y.y., 1981) Cennet 9.

³⁶ Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Er-Razi, *Me’âtihu’l-Ğayb* (İstanbul: y.y., 1307), c IV, 695.

³⁷ Râzî, *age*, c XVI, 133; “Adn cenneti hakkında” bk. Ra’d 13/22-24.

³⁸ Bk. dipnot 34.

³⁹ Ali Murat Daryal, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1999), 66.

ise “Yüce Allah’ın razı olacağı işleri ifa etmesidir. İslami literatürde genel manada bu çeşit davranış şekilleri adına ibadet, insanın yaşamını her zaman Allah’a karşı itaat ve saygı şuuru içerisinde devam etmesi şeklindeki kulluk hassasiyeti adına da ubudiyet terimine yer verilmiştir.⁴⁰ Bundan dolayı ibadette belirli davranış biçimleri öne çıkar ıken ubûdiyyette manevi ve ahlaki öz ağır basar. Nitekim ibadet ile ilgili yapılmış olan bütün tanımlarda “*taat ve hudû*” kelimeleri tekrar edilmiştir.⁴¹ “İbn Kayyim el-Cevziyye ibadetin hem sevgi hem de itaat faktörlerini ihtiva ettiğini, bu fonksiyonların ikisini birden üstlenmeyen fiili duaların ibadet olarak geçerli olamayacağını” belirtmektedir.⁴² Yaygın manada tasavvufî kaynaklarda yukarıdaki manasıyla ubûdiyyete daha çok ehemmiyet verilir iken,⁴³ Ragıb el-İsfahânî, ibadeti ubûdiyyetten daha ehemmiyetli olarak değerlendirmektedir.⁴⁴ Yine Ragıb el-İsfahânî ibadetin iki türünün bulunduğunu, bunlardan birinin mecburiyet, diğerinin ise iradeye bağlı olduğunu belirtmektedir.⁴⁵

Genel manada ibadetler, kişinin Allah’la, kendi şahsıyla ve diğer insanlar ile münasebetini düzenleyici bir sistem olarak mana kazanmaktadır. Söz konusu dini ibadetlerin hemen her biri, şahsiliğin belli yönlerinin ilerleyip olgun bir vasma gelmesini amaç edinen ve biri başkasını tamamlayan tam bir eğitim programı olarak idrak edilebilir. Yapılmakta olan ibadetler yoluyla gerçekleştirilmekte olunan iç disiplin, bireysel arzu ve ihtiraslar üstüne kurulan kontrol, dikkatin yoğunlaşması ve kendine tahakkümün artması neticesi otomasyondan uzak olma, katlanma, mücadele ve dayanabilme kuvvetinin yükselişi, kötü alışkanlık ve huylardan uzak olma gibi davranış karakterleri,⁴⁶ ruh sağlığının önem arz eden koşulları arasında yer almaktadır. Mümin insan, Yüce Allah’a karşı yükümlülüklerini ifa etmiş olmanın süruru ve huzuru içinde, gelecek ile alakalı korku ve kaygılarından arınmaya başlar. Bununla birlikte söz konusu ibadetler, vücudun

⁴⁰ *Lisanü'l- Arab*, “abd” md.; *Tacü'l- Arüs*, “abd” md.

⁴¹ *Mefatihü'l-Gayb*, c XIV, 59.

⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-Salikin*, c I, 58.

⁴³ Mesela bkz Kuşeyri, C II, 428-432.

⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî, *El-Müfredat*, “abd” md.

⁴⁵ Râgıb el-İsfahânî, *age*, “scd”, “abd” maddeleri; Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, yıl, c 19, 233.

⁴⁶ Bütün elçilerin sonuncusu Hz. Muhammed'den (a.s.) şöyle bildirildi: “Nitekim, karakterin mükemmelliğini kusursuzlaştırmak için gönderildim”. Konu hakkında bk. Zahra Khazaei, “The Role of Religion in Shaping Moral Character: an Islamic Perspective”, International Conference on Ethics in Every day Life, Salzburg, Austria, March 14-17th, 2009, 10 p.

sağlığı koruyucu ve tedavi edici faktörler ihtiva etmeleri ile de kişiliği destekleyici ve güçlendirici sistemler olarak tesirde bulunmaktadır.⁴⁷

İbadetler, kişinin dış dünyada yaşamış olduğu karmaşadan, kompleks yaşamlardan uzak tutarak bireyin vicdanı ile yalnız başına kalmasını ve şuurunun bir ölçüde içe doğru dönmesini ve bununla birlikte bir toparlanma ve iç sükûnu sağlamaya çalışmasında kendisine yol gösterir. İbadetlerde oluşan, Allah'ın huzurunda bulunma hissiyatı ve gün içerisindeki uğraşlara rağmen Allah'ı hatırlatarak, kişiyi vicdan muhasebesi yapmaya davet eder. İnançlı bireyleri, kötülüklerden uzaklaştırır. Kişileri ahlaki açıdan yükseltir, onun iradesini daha güçlü hale getirir ve kişiliğini sağlamlaştırır.⁴⁸ Böyle bir kişiliğin oluşup gelişmesinde ve inanca kişilik inşasında ibadetler büyük öneme sahiptir.

1.3. RIZA KAVRAMI İLE ZIT ANLAMLI KAVRAMLAR

Rıza kavramıyla zıt anlamlı olan dört tane kavram vardır. Bunlardan biri suht (السخط) tur. Mastarı es-sehat veya es-suht (السخط) kızgınlık ve gazap anlamlarına gelen kelime Kur'an'da dört ayette yer almaktadır. Ayetler şunlardır:

1. Al-i İmrân suresi 3/162: (أفمن اتبع رضوان الله كمن بآء بسخط من الله ومأواه جهنم وبئس المصير)

“Hiç Allah'ın rızâsına uyan kimse; Allah'ın hışmına uğrayan, yeri de cehennem olan adam gibi olur mu? Böyle kimselerin sonu cehenneme giriş olacaktır.”

Ayeti Kerime de inanan kimseden Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına göre hareket etmesi istenir ve bu davranışları sayesinde mükafat kazanacağı yapmadığı takdirde akıbetinin kötü olacağından bahsedilmektedir. Allah rızasını gözetken kişi, eylemlerini yaparken nefsin arzu ve isteklerinden sıyrılarak Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket eder. Bu şekilde dini, ahlaki davranış kazanır ve bu davranışları kazanmasında Allah rızasının etkisi de büyüktür.

2. Mâide suresi 5/80: (ترى كثيرا منهم يتولون الذين كفروا لبئس ما قدمت لهم أنفسهم أن سخط الله)

“Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. (عليهم وفي العذاب هم خالدون)

⁴⁷ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 249.

⁴⁸ Recep Erdoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi* (Ankara: İlkadım Yayınları, 1998), 174-176.

Gerçekten nefislerinin, kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür (ki o yüzden) Allah onlara gazab etmiştir ve azap da sürekli kalacaklardır.”

Bu ayette de Allah’ın rızasını kazanmayanların sonları açıklanmıştır

3. Tevbe suresi 9/58: (ومنهم من يلمزك في الصدقات فإن أعطوا منها رضوا وإن لم يعطوا منها إذا هم يسخطون) “Onlardan kimi de sadakalar (ın bölüştürülmesi hususun) da sana dil uzatır. Eğer o sadakalardan kendilerine pay verilse hoşlanırlar, onlardan kendilerine pay verilmezse hemen kızarlar.”

Üçüncü ayette ise kızma fiili kullarla irtibatlı olarak anlatılmaktadır. Bu ayetlerin üçünde Allah’ın gazabına müstehak olanlar anlatılmaktadır

4. Muhammed suresi 47/28: (ذلك بأنهم اتبعوا ما أسخط الله وكرهوا رضوانه فأحبط أعمالهم) “Çünkü onlar, Allah’ı kızdıran şeylerin ardınca gittiler. O’nu râzı edecek şeylerden hoşlanmadılar. Allah da onların amellerini boşa çıkardı.”

Dördüncü ayette Allah’ın hoşuna gitmeyecek şeyleri yapan kimselerin amellerinin boşa çıkacağı ifade edilmektedir.⁴⁹ Kulun görevi Allah’ın razı olacağı işler yapmaktır. Dünyalık heva ve heveslerle nefsin hoşuna gidecek eylemler yaptığında rızayı gözetmediği için yapmış olduğu bu eylemlerin boşa gideceği vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki ayetlerde inkar ve rızaya sebep olan durumların değerlendirmesini yaptık. Baktığımızda inkar ve rıza konusunda, birey yalnızca değer vermiş olduğu unsurların idrakine varmakta ve bu konuda hassas olmaktadır. Bundan dolayı gazabın sebebi, inkâr durumudur. İnkâr eden kişide Yüce Allah’ın ve O’nun lütuflarının farkına varmamak ve umursamamak durumu baş göstermektedir yani Yaratana karşı duyarsızlık ve ilgisizlik başlamıştır. Bundandır ki gazabın esas sebebi de bu durumdur.⁵⁰

“Bir kulun görevi Yüce Allah’ın razı olduğu şeylere razı olmak, O’nun istemediği davranışlardan uzak olmaktır.” Bunun tersi durumda olan inkâr edenler de bunun zıddını yapmakta Allah’a muhalefet etmeye başlamaktadır. Bunun dünyadaki neticesi muvaffakiyetsizlik, ölüm vaktinden başlayacak şekilde ahiretteki neticesi de azap ve rezilliktir.⁵¹ Yüce Allah’ın rızasının bulunmadığı yerde azap ve gazap vardır.⁵²

⁴⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, c IV, 1758.

⁵⁰ Sevgi Tütün, *age*, 162.

⁵¹ Hareddin Karaman vd., *age*, c V, 57.

⁵² Sevgi Tütün, *age*, 162.

İrade ve istek ile talep edilerek seçilen durumdan keyif almamak, o durumu kabul etmemek, öfkelenmek, o şeye gazap etmek ve kızmak” şeklinde de tanımlanabilir.⁵³ Es-Suht tabiri, sadece bireyin şahsından daha büyük birisinden ortaya çıkan bir kızgınlık ve gazap adına kullanılabilir bir fonksiyona sahip olma durumudur.⁵⁴

Suht’tan başka Kur’an-ı Kerimde kızgınlık ve öfkeyi net bir biçimde belirten kelimeler, gayz ve gazaptır.⁵⁵

Rıza kavramının zıddı olan kelimelerden biri de gazaptır. Gazap, rıza ve hilm kavramlarının karşıtıdır.⁵⁶ Gazabın mekânı kalptir. Söz konusu gazap, intikam hırsıyla kalbin kanının harekete geçmesidir.⁵⁷ Nitekim Yüce Allah’ın, gazapla nitelendirildiği durum bu intikam durumudur.⁵⁸ Bunun haricinde gazaptan daha şiddetli olan *gayz*, kalbinin kanın aşırı derece de harekete geçmesiyle insanda meydana gelen hiddet ve hararettir.⁵⁹ Gayz, gazabın esası olup kendisinden biraz farklı bir mevzudur. Örneğin gazabın temelinde intikam alma arzusu varken, gayz (kin ve öfke) sadece kalpte bulunmaktadır.⁶⁰ Kur’an’ı Kerimde, hadisler ve İslami kaynaklarda sehat ve gazap gerek Allah’a gerekse de âdemoğluna, gayz da yalnızca âdemoğluna nispet edilmiş ve ılımlı bir gazap duygusu esaslı sayılır iken gayz sürekli yerilmiş bir husustur.⁶¹

Gazap kuvveti oluşmaya başladığı vakit, ilkin gelecek tehlikeleri engellemeye çalışır. Yaşanacak olan tehlikelerin meydana gelmesinden sonra bu durum kişide intikam dürtüsü uyandırır. Bundandır ki intikam gazabın arzu etmiş olduğu bir gıdadır. İnsanlar intikam ve duygusundan lezzet alır ve nitekim intikam er ya da geç yerini sükûnete bırakır.⁶²

Öfke, herhangi bir konuda eli güçlü olma ve ötekilerine söz geçirebilme uğraşısının tipik bir örneği olarak görülmektedir. Öfkeli kişilerin güçlü olabilme adına

⁵³ Sevgi Tütün, *age*, 150.

⁵⁴ Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, (Beyrut: y.y.y.1988), I-VIII, c IV, s. 192; İbn Fâris Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mekâyisü'l-Lüğa*, I-VI, (Beyrut: y.y.y 1411), C II, s. 402; İbni Manzûr, *age*, C VII, s. 312-313; Ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c X, s. 150; İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 227; El-Hemazânî Abdurrahman b. İsa b. Hammâd, 1911. *Kitâbü'Elfâzi'l-Kitâbiyye*, Beyrut, s. 30.

⁵⁵ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 113-114.

⁵⁶ İlyas Üzümlü, “Gazap”, *DİA*, c XIII, 435.

⁵⁷ İsfehânî, *El-Müfredât*, (ğ-d-b md.), 608; Gazali, *age*, c III, 376.

⁵⁸ İsfehânî, *age*, a.y.; Bk. Fâtiha 1/7; Bakara 2/90; Âli İmrân 3/112; Tâhâ 20/81; Mücadele 58/14.

⁵⁹ İsfehânî, *age*, (ğ-y-z md.), 619.

⁶⁰ Yazır, *Hak Dini*, C II, 383.

⁶¹ Bk. Yazır, *age.*, a.y.; “Makale Adı”, *DİA*, c XIII, 436.

⁶² Gazali, *age*, 376.

vermiş oldukları uğraşları, aşağılık hissiyatından ileri gelmektedir. Öfke nöbetlerinde üstünlük ve aşağılık hissiyatlarının birçok seviyelerini açık bir şekilde görmek mümkündür.⁶³ Öfke hissiyatını, kişilerin gönüllerinde gömülü olan kibir ortaya çıkartır.⁶⁴ Demek oluyor ki öfkenin kaynağı, gerek aşağılık hissiyatı gerekse de üstünlük hissiyatı ve kibir durumudur. Nitekim aşağılık kompleksi ve kibir ani bir durumda birbirine dönüşebilmektedir. Öfke tamamıyla kötü bir hissiyat olmayıp kişinin yararına olabilecek bir hedef adına insana verilmiş bir hissiyattır. Bu açıdan öfke, vücudu korumaya yönelik kişide önemli fonksiyonları yerine getiren bir reaksiyondur.⁶⁵

Kur'an'ı Kerim'de, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun ile bulunan müminlerin vasıfları anlatılırken şu şekilde buyurulmaktadır: “Hz. Peygamberin Yüce Allah'ın elçisi olarak kabul edildiği ve kendisinin yanında hazır olanların, kâfir kişilere karşın katı, kendilerine de merhametli olduklarıdır.⁶⁶ İslam tebliğinin geniş coğrafyalara ulaşması safhasındaki sertlik ve savaş, kuvvetini öfkeden alır.⁶⁷ Öfke hissiyatı burada kişiyi korumaya yönelik önemli bir fonksiyonu yerine getirir.

Aşırı gazap, gazap hissiyatının galeyana gelerek din, taat ve aklın yönetiminden çıkmış olması durumudur. Psikolojik olarak bu seviyeye gelen kişide düşünce, irade, basiret ve fikir denilecek herhangi bir duygu kalmaz, o kişi nasihat ve öğüt dinlememeye başlar. Bu kişi çaresizlik seviyesine düşer.⁶⁸ İnsanoğlu, naifliğin gerekli görüldüğü zamanlarda da hiddetini yenebilmeli, hiddetin gerektirdiği yerde de hiddetini gösterebilmeli ve sonuç olarak her zaman orta yolu bulabilmelidir.⁶⁹

Öfke sendromu uzun zamanlı yaşanırsa ileri seviyesi hıkd (kin) denilen ruhsal zaafı ortaya çıkarır.⁷⁰ Söz konusu kin, genel olarak düşmanca bir tavır takınmaya başlamış olan bireylerin ayırt edici bir vasfı olarak değerlendirilir. Bu vasfı bilmek o insanın ruh yapısını tanımamıza yardımcı olur. Kin duygusu belirli taraflara doğru çevrilmiş olabileceği gibi açık bir şekilde ortaya çıkmayarak kendini gizleyebilir de. Söz konusu

⁶³ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Trc. Ayda Yörükkan, 3. Bsk., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, 423-424. Öfkeli tipin özellikleri için bk. Adler, a.g.e., 316.

⁶⁴ Gazali, “İhyâ”, III, 369.

⁶⁵ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 64

⁶⁶ “Fetih” 48/29.

⁶⁷ Bk. Tevbe 9/123; Tahrîm 66/9; Necati, *age*, 64.

⁶⁸ Gazali, *age*, c III, 376-377.

⁶⁹ Gazali, *age*, c III, 379.

⁷⁰ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 115.

kin duygusu bir kişinin her çeşit münasebette bulunma olanağını ortadan kaldıracak kadar yaygın bir hal alabilmektedir.⁷¹

Öfke sendromuyla ortaya çıkan kızgınlık ve gazap, kişinin dış yapısında değişiklikler meydana getirmektedir. Bu değişiklik kızgınlık ve gazabın kişinin görüntü, rengi, yüzü vs. değiştirmesi durumudur.⁷² Aşağıda verilen ayetlerde, “Onlardan biri kız çocuğu ile müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir.” öfkenin bedende ortaya çıkmasından dolayı uğradığı fiziksel değişikliğe değinilmektedir.⁷³ Hiç şüphe yoktur ki “Ayetlerimiz, açık bir şekilde yüzlerine okunduğu zaman kâfirin suratında hoşnutsuzluk olduğunu anlarsın. Ve onlar buna karşın size saldıracaklar.” De ki: “Size bundan (bu öfkeli durumunuzdan) daha kötü bir şey haber vereyim mi? Erişeceğiniz nar! Allah onu kâfirlere vaat etmiştir.”⁷⁴

Gazap, Kur’an’ı Kerim de daha çok Allah’a isnat edilmeye çalışılmıştır. Yüce Allah’ın öfkesini ihtiva eden ayetlere bakıldığında zaman dinden uzaklaşmak,⁷⁵ kasti bir şekilde bir mümini öldürmek,⁷⁶ harpten kaçmak,⁷⁷ Yüce Allah’ın emir ve yasaklarını dinlemeyerek Allah’tan başkasına tapmak Yüce Allah’ın gazabına neden olan hal ve hareketler olarak nitelendirilmektedir.⁷⁸

Kur’an-ı Kerim’de hemen hemen birçok ayette “Yahudilerin misaklarını bozmaları,⁷⁹ çekememezliklerinden kaynaklı Kur’an-ı Kerime inanmamaları,⁸⁰ buzağıya tapınmaları, Allah’ın kendilerine bahsettiklerine rıza göstermemeleri, Allah’ın indirmiş olduğu ayetleri inkâr etmeleri, haksız bir şekilde peygamberlerini katletmeleri, baş kaldırmaları, hadlerini aşmaları” gibi nedenlerle Yüce Allah’ın lanetine ve gazabına uğramış oldukları ve kendilerine *zillet (alçaklık)* ve *meskenet* mührü vurulmuş olduğu (sefalet içerisinde ezilmiş oldukları) belirtilmekte⁸¹ ve müminlerin Yüce Allah’ın

⁷¹ Adler, *age*, 374-375.

⁷² Gazali, *age*, 378; “Öfkenin uzuvlardaki belirtisi” için bk. Gazali, a.y.

⁷³ Nahl 16/58; Ayrıca bk. Zührûf 43/17.

⁷⁴ Hac 22/72; “Burada Yüce Allah, kin ve öfkeden ateş püsküren kâfirlerin karşısına ateşi koymuştur. Adeta o öfkeleri, ateşe dönüşüp kendilerini yakacak bir sonuç olmaktadır. Ne üstün bir teşbih, ne güzel bir ifade!”. Bk. Ateş, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 339.

⁷⁵ Nahl 16/106.

⁷⁶ Nisâ 4/93.

⁷⁷ Enfâl 8/16.

⁷⁸ A’râf 7/71.

⁷⁹ Bakara 2/83.

⁸⁰ Bakara 2/89-90.

⁸¹ Bakara 2/61; Âli İmrân 3/112; Mücadele 58/14.

gazabına uğrayan kavmi dost edinmeleri yasaklanmıştır.⁸² Yine Kur'an-ı Kerimde Allah ile ilgili kötü zanda bulunan müşrik ve münafık kadın ve erkeklerin Allah'ın lanetine, gazabına uğramış olduğu belirtilir.⁸³

Yüce Allah, Mekke müşriklerinin yaptıkları kötülüklerden ötürü kalpleri öfke ve elemle dolup taşan müminlerin göğüslerini onlar ile harp etmeleri neticesinde feraha erdirmiştir.⁸⁴ Nitekim hak olan ahvalin gerçekleşmesi halinde hoşnut olabilecek olan müminlerin kalplerinde haklı gerekçelere dayanan gayz yani öfke hissiyatını ortadan kaldırsın, haklı gayzlara sebebiyet veren saldırı ve zulüm kaynaklarını kurutsun da gayzdan uzaklaştırarak bir sulh hayatı yaşatabilsin.⁸⁵

Kur'an'ı Kerim'de Musa peygamber Tur dağından kavmine geri dönmüş olduğu zaman onların Samiri tarafından altından yapılmış olan buzağıya, tapmış olduklarını gördüğü zaman şahsında meydana gelmiş olan öfke reaksiyonunu dile getirmesine tanıklık etmekteyiz. Anlaşılmaktadır ki, bu durum Kur'an-ı Kerim'de öfkenin meydana gelişi ve insan hareketlerinde meydana getirmiş olduğu etkinin nasıl olduğunun tasviri yapılmıştır. Nitekim yaşanan bu öfke neticesinde Hz. Musa, elinden bulunan Tevrat levhalarını yere fırlatarak ve hırpalamak amacıyla biraderi Harun'un perçeminden ve sakalından tutup kendine doğru çekmeye başlamıştır.⁸⁶ Söz konusu bu durumda "Musa peygamberin endişesi, öfkesinin ilk safında biraderi Hz. Harun'a yöneltip başı ve sakalından tutarak kızgın kızgın çekmesi, psikoloji de öfkenin yer değiştirmesine örnek olarak verilebilir."⁸⁷

Bazı zamanlarda insan, herhangi bir şahsa kızdığı zaman şahsına zararı gelebileceği düşüncesiyle öfkesini ona doğru yönlendirmekten korkmaktadır. Buna benzer durumlarda yaşanan öfke, başka kişilere çevrilebilmekte ya da maddi olan herhangi unsurlara çevrilip onların kırılmalarına neden olmakta veya direk şahsına yönlendirilmektedir.⁸⁸ Buna Psikoloji biliminde *yer değiştirme/aktarım* denilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu prensibi açıklamakta olan değişik mevzuları dile getirmektedir.⁸⁹

⁸² Mümtehine 60/13.

⁸³ Bk. Feth 48/6.

⁸⁴ Tevbe 9/14-15.

⁸⁵ Yazır, *age*, C IV, 185.

⁸⁶ A'râf 7/150; Tâhâ 20/92-94.

⁸⁷ Necati, *age*, 65.

⁸⁸ Gazali, *age*, C III, 376, 378; Necati, *age*, 66.

⁸⁹ Necati, a.g.e., 66; Bk. Âli İmrân 3/119.

“Bizler, onların göğüslerindeki kini sökerek attık, kendileri artık köşkler üstünden karşı karşıya oturmakta olan kardeşler olacaklardır” diyerek Kur’an- Kerim’de, öfke ve kin hissiyatlarının ahirette hesaba çekildiği zamanda olmayacağını belirtmektedir.⁹⁰ Yine anlaşılmaktadır ki, “birbirlerine karşı düşmanlık besleyen kişilerin kardeş olabilmesi gibi köklü bir değişiklik, ancak kalplerde bulunan kinin sökülüp atılması durumuna bağlı olacaktır.” Yaşanacak olan psikolojik dönüşümden sosyolojik dönüşüme geçiş evresinin izahı da gerçekleştirilmektedir. Konu ile ilgili olarak kin, kişiye kibir getirir ki birey hemen her muvaffakiyetinin altında kendi hür irfanının ve gücünü görmektedir. Bahse konu olan kin gittiği zaman yerini kardeşlik, hamd ve tevazu yer almaktadır. Hepsinin toplamı ise kültürel birlikteliği meydana getirir.⁹¹

Herhangi bir toplumda huzur ve güven ortamının bozulması ya da tehdit altında bulunmasının en önemli nedenlerinden biri de o toplumda nefret ve kinin egemen olması durumudur. Saygı ve sevginin aranan bir meta durumuna gelmiş olduğu bir toplulukta, asayiş ve güvenden konuşmak pek ihtimal dâhilinde değildir. Gazap ateşi kuvvetlenerek alevlenmeye başladığı vakit akıl işlevini yerine getiremez olur. Hatta his merkezini de kaplar, duyu organlarını bozar, göz kararak görmez olur. Nitekim tüm düşüncenin odak noktası beyin organıdır.⁹² Böyle bir durum kişi de var olan güzel eylemleri ortadan kaldırır.

Birey, şiddetli öfke sendromu yaşadığı zaman sağlıklı düşünebilme yetisini kaybedeceği için öfke vaktinde sonradan pişmanlık duyacağı hareketleri yapmaktan uzak durmalı ve o an yaşamış olduğu öfkesini ne şekilde denetim altına alması gerektiğini bilmesi gerekir. Her şeyden evvel gazap ve kin hasletlerinin insanı ne şekilde bir felakete sürüklediklerini öğrenmesi gerekmektedir.⁹³ Hadis-i şerifte, “öfkeli olduğu zaman kendisine hâkim olur ki yiğit kişi o kimsedir.”⁹⁴ Diye buyrulup öfkeyi yenebilmenin zorluğundan ve onu yenmenin ahlaki açıdan erdemine işaret edilmiştir.⁹⁵ Kur’an-ı Kerim de Müslümanları “öfke hissiyatlarını yenebilmeye, denetim altına almaya çağrılmakta ve bu durumu büyük bir erdem ve fazilet olarak kabul edip karşılığında cenneti müjdeler”:

⁹⁰ Hicr 15/47; Ayrıca bk. A’râf 7/43.

⁹¹ Bayraktar Bayraklı, *Kur’an’da Değişim, Gelişme ve Kalite Kavramları* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1999), 136-137.

⁹² Gazali, *age*, C III, 377.

⁹³ Gazali, *age*, 370; Hiddeti yenmenin çareleri için bk. Gazali, *age*, 380-391.

⁹⁴ Buhârî, *Edeb*, 76, 102; Müslim, *Birr*, 30, no: 2609 (III, 2014).

⁹⁵ Bk. Müsned, C IV, 226.

“her kim sabredip, affeder ise hiç şüphe yoktur ki bu çok ehemmiyetli meşgalelerdendir.”⁹⁶ “Onlar çirkin işlerden ve büyük günahlardan uzak dururlar; kızdıkları zaman da affederler.” diyerek Kur’an-ı Kerim’de kızgınlığını yenen müminler övülmüştür.⁹⁷

Yüce Allah kainatta işlenmekte olunan bütün zulümlerin ve yapılan tüm hukuksuzlukların karşılığının olacağı ve kendisinin de intikam sahibi olduğunu ilan etmiştir.⁹⁸

Netice olarak: “Kur’an-ı Kerim’de öfke, Yüce Allah’a ve kullarına nispet edilmektedir. Kin de yalnızca kullara nispet olarak belirtilmiştir. Nitekim kin hissiyatı yaşamak Yüce Allah'a uygun görülen bir sıfat olarak değerlendirilmemektedir. Kulların yaşamış olduğu öfke hissiyatı bedeni koruma altına almaya yönelik olacak şekilde kişide ehemmiyetli fonksiyonları ifa ettiren reaksiyonlar olarak görülmektedir. Yaşanılacak olan öfke hissiyatının da orta nispette olanı güzel olacaktır ki Yüce Allah, kızgınlık zamanında öfkesini yenerek karşısındakini affedebileni övüp Müslümanların kendilerine karşı merhametli bir şekilde davranılmasını ister iken, harp gibi zamanlarda karşı taraftakilere çetin olmalarını talep etmektedir. Nefret ve kinin yıkıcı neticelerinden kaynaklı Kur’an-ı Kerimde, Cennet ortamında kin ve nefret hissiyatlarının ortadan kalkacağı ve dünya yaşantısında da ortadan kalkmasını ve Müslümanların birbirlerini sevip kardeşçe yaşamalarını ve küresel sulhun temin edilmesini ister. Yüce Allah insanoğlunu bu mizaçlarda yaratarak, insanoğluna bu eksiklikleri vermiş olsa da o durumda neden insanı bu durumdan dolayı kınar? Suali sorulabilir. Nitekim Kuran-ı Kerimde yer alan ayetler, insanoğlunun bu huylara mecbur kılınmış olduğunu değil, istidadı olduğunu göstermektedir. Şehvanî hissiyatları, insanı şehvet kanallarına, iyi olmayan ahlaka çeker iken ruhanî duyguları ve akli da onu kötü olmayan ahlaka, ruhanî olan bir dünyaya yöneltmektedir. Bundan ötürü Yüce Allah, davranışların iyiye yönlendirmeye çalışmayan insanı kınar. Zira bu yapılan kınamanın gayesi de yine onu iyiye yöneltmeye çalışmaktır.”⁹⁹

⁹⁶ Şûrâ 42/43; Ayrıca bk. Âli İmrân 3/133-134; Şûrâ 42/40.

⁹⁷ Şûrâ 42/37.

⁹⁸ İbrahim 14/47; Hicir 15/79; Rum 30/47; Duahan 44/16; Zümer 39/37.

⁹⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c X, 480-481.

1.4. ALLAH RIZASI KAVRAMI

Burada iki kelime kullanılmaktadır. Birincisi Allah, diğeri de rızadır. Bu ifadeyi kısaca şöyle tanımlayabiliriz: İbadet ve kullukta gözetilen ve ulaşılması hedeflenen nihaî gayeye Allah rızası demek mümkündür.

1.4.1. Kur'an-ı Kerim'de Kavramsal Açından Allah Rızası

Arapçada “r-d-y” (رضي) kelimesi “razı oldu, razı olmaktadır” gibi anlamlara gelir.

İlâhî takdirin gerçekleştiği şekle hoşnutsuzluk göstermemesi anlamını ifade etmesi, kulunun Yüce Allah'tan razı olmasıdır. Allah'ın kuldan razı olması ise, Allah'ın, onun emrettiklerini ifa ettiğini ve yasaklamış olduklarından da uzak durduğunu görmesi olarak değerlendirilir.¹⁰⁰ Bu konuda Kur'an'da pek çok ayet vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Andolsun o ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah, Mü'minlerden razı olmuştur”;¹⁰¹ (ورضيت لكم الإسلام ديناً) “Size din olarak İslâm'a razı oldum”;¹⁰² (أرضيتم بالحياة الدنيا من الآخرة) “Âhirettense dünya hayatına mı razı oldunuz?”;¹⁰³ (يرضونكم بأفواههم وتأبى قلوبهم) “Ağızlarıyla sizi razı ederler, fakat kalpleri (sizi) istemez”;¹⁰⁴ (ذلك أدنى أن تقر أعينهن ولا يحزن ويرضين بما آتتهن كلهن) “Onların gözlerinin aydınlanıp tasalanmamalarına ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmalarına en elverişli olan budur”.¹⁰⁵ Allah rızasını kazanmanın önemine ayetlerde değinilmiştir.

1.4.2. Rıza Kavramının Allah'a İsnad Edilmesinin Sebepleri

R-d-y (رضي) ile aynı kökten gelen ve mastar olan “Rıdvan” (ورضوان) çok olan rıza anlamındadır.¹⁰⁶ En büyük rızanın Allah'ın rızası olmasından dolayı, şu ayetlerde de görüldüğü üzere Kur'an bu sözcüğü Allah'tan olan rızaya tahsis etmiştir. Bu konuda da pek çok ayet vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

¹⁰⁰ Ragıb, *El-Müfredat*, Beyrut, tsz. 197.

¹⁰¹ Fetih 48/18.

¹⁰² Mâide 5/3.

¹⁰³ Tevbe 9/38.

¹⁰⁴ Tevbe 9/8.

¹⁰⁵ Ahzâb 33/51.

¹⁰⁶ Ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c X, 150.

ثم قفينا على آثارهم يرسلنا وقفينا بعيسى ابن مريم وآتيناه الإنجيل وجعلنا في قلوب الذين اتبعوه رأفة ورحمة)
ورهبانية ابتدعوها ما كتبناها عليهم إلا ابتغاء رضوان الله فما رعوها حق رعايتها فآتينا الذين آمنوا منهم أجرهم وكثير منهم
(فاسقون)

“Sonra bunların akabinde art arda elçilerimizi yolladık. Meryem oğlu İsa’yı da onların ardına kattık; ona İncil’i vererek ona uyan kişilerin kalplerine merhamet ve şefkat hissiyatını yerleştirdik. İcat etmiş oldukları ruhbanlık hayatını, biz kendilerine yazmamış idik, sadece yüce Allah’ın rızayı ehliyetini temin etmek adına kendiliklerinden uygulamış oldular fakat ona gereği gibi uymamışlardır. Biz de kendilerinden iman etmiş olanlara mükâfatlarını verdik. Nitekim onlardan çoğu da istikametten çıkmıştır.”¹⁰⁷

“Onlar, Allah’ın lütuf ve rızasını isterler.”¹⁰⁸ (يبتغون فضلا من الله ورضوانا)

(يبيشرهم ربحهم برحمة منه ورضوان وجنات لهم فيها نعيم مقيم): “Rableri onlara, kendisinden bir rahmet ve rızayı müjdeler”.¹⁰⁹ Dikkatleri çekecek olunursa bu ayette *Rıdvan*, mükâfat olarak rahmet kelimesi ile birlikte kullanılmıştır; “Râzî, bu ayetin pek çok yüksek makamı ihtiva ettiğini ve o makamların en şereflişinden en aşağısına doğru sıralandığını bildirir”. Buna göre, birinci rütbede; en yüce ve en kıymetli olan kişidir, o da onlara bir rıza ve rahmet müjdesidir. “Bu, tazim ve yüceltmenin Allah tarafından olması demektir.”¹¹⁰ Nitekim müjde konusu olan merkez, Allah’ın rızası ve rahmetidir.

“Kadınları (وإذا طلقتم النساء فبلغن أجلهن فلا تعضلوهن أن ينكحن أزواجهن إذا تراضوا بينهم بالمعروف) boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde, (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın...”¹¹¹ yani bunun anlamı onlardan her biri diğerine olan rızasını gösterir ve onu kabullenirse demektir.¹¹²

1.5. KİŞİLİK KAVRAMI

Kişilik, bir insanın tüm menfaatlerinin özelliklerini, konuşma tarzını, görünüşünü, alaka düzeyini, tutumlarını, yeteneklerini ve çevreye adaptasyonunu içeren bir kavramdır.

¹⁰⁷ Hadid 57/27.

¹⁰⁸ Fetih 48/29.

¹⁰⁹ Tevbe 9/21.

¹¹⁰ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, c IV, 607.

¹¹¹ “Bakara” 2/232.

¹¹² Ragıb, *age*, s. 197; El-Kurtubî, *El-Câmi*, c IV, s. 37.

Tek bir kişilik tanımı yoktur. Çünkü günlük dilde bu kavram çok anlamlıdır. Örneğin, kişilik kavramı yanlış bir şekilde karakter, mizaç ve benlik gibi terimlerin eş anlamlısı olarak kullanılır. Aslında, bu kavramların tümü kişiliği oluşturan kavramlardır ve kişilik hepsini kapsayan şemsiye bir kavramdır. Kişilik kavramı soyut ve çok boyutludur.¹¹³ Kişilik kelimesi köken bilgisinde “*Persona*” sözcüğü ile alakalıdır.

Kişilik kelimesi, Latin dilinde “*Persona*” kelimesinden kaynaklanır. Burada “*Persona*” kelimesinin esas manası, Latince, tiyatro oyuncularının kullanmış olduğu “*maske*”dir. O zamanlarda oyun esnasında kullanılan yüz maskesinin altında söyleşiler gerçekleştirilmekte veya şiirler söylenmekte idi. “*Person*” içerisinde tınlama manasına da gelmekte olan “*Personare*” sözcüğü person’dan türetilen bir kelimedir. “*Personare*” sözcüğü “*bir başına birlik*” manasına geldiğinden dolayı bugünkü kişilik kavramı ile ilgili olarak bizlere az çok bazı ipuçları verir. ¹¹⁴ İslami alan yazınında kişilik ve “*Persona*” kelimelerinin “şahsiyet” kavramı ile alakalı olduğu görülür.

İslami literatürde kişilik kavramı, Türk dilindeki kişilik kavramı ile aynı anlama sahiptir. Köken olarak “şahsiyet” kavramı Arapçadır. “*Şahasa*” fiilinden türemiş olan bu kelime şu manalara gelir:

- a) Temsil etmek, meydana gelmek, açıklamak
- b) Zuhur etmek, birine sabit şekilde bakmak

c) Yükselmek, görünmek, ortaya çıkmak. Gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse de Hadislerde şahıs kelimesi başkalaşmıştır. Manevi bir varlık olarak şahıs, kendine özgü bir yaşama sahip, davranışlarında bağımsız bir realitedir.¹¹⁵

Türk Dil Kurumuna göre de kişilik kavramı şahsiyet ile eşdeğerdir. Bir kişiye özgü ayırt edici özellik, zihinsel ve ruhsal özellikler kümesi olarak tanımlanır. Kişilik, insanı diğerlerinden ayıran, bireyin kendisini oluşturan tüm duygu, düşünce, inanç ve davranışların tutarlı bir bütünüyle algılanır. ¹¹⁶ Başka bir tanımda kişilik, düşünceler, duygular ve insanları biyolojik ve sosyal özellikler olarak etkileyen ve zamanla sürekliliğini sağlayan eylemler gibi psikolojik davranışlardaki tüm farklılıkları ve

¹¹³ Akif Akto, “Kişilik Oluşumunda Dinî Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 52: 2 (2011): 191, 192, 217.

¹¹⁴ Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi, 1990), 9.

¹¹⁵ Aziz Lahbabi, *İslam Kişilikçiliği*, Çev: İsmail Hakkı Koç (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1972), 22; Akif Akto, *age*, 193.

¹¹⁶ Bedri Katipoğlu, “Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 23 (2012): 343.

ortaklıkları belirleyen tüm eğilimlerin ve karakterlerin adıdır. İnsan davranışını etkileyen herhangi bir faktör aynı zamanda bir kişilik faktörüdür. Bu anlamda, kişilik soyut insan davranış biçimleri ile taşıyıcı gibi somut insan davranışları arasında bir anlamdadır.¹¹⁷

Kişilik, bireyin daha sonra edindiği ve kazandığı karakteristik, tutarlı ve yapısal özelliklerinin toplamı olarak da ifade edilmektedir. Duygularımız, yeteneklerimiz, motiflerimiz, mizaçlarımız, sosyal, fiziksel-psikomotor ve bilişsel özellikler, karakter ve değerler, inançlar, tutumlar, davranışlar, görüşlerimiz vb. tüm özelliklerimiz kişiliğimizi karakterize etmektedir.¹¹⁸

Kişiliği oluşturan faktörlerden biri olan karakter ise toplumsal hayat içerisinde zamanla süreklilik ve düzenlilik kazanmış olduğu ahlaki değer ve ölçütlerinin, davranış özelliklerinin sistematik bütünlüğüdür. Latince bir kelime olan “Karakter” Almanca, İngilizce ve Fransızca ’da kullanılmaktadır. Bu kelime Türkçe de seçiye, ayırt edici nitelik anlamına gelmektedir.¹¹⁹ Karakterin inşasında toplumsal ve ahlaki esaslar önemli bir etken olarak yer alır. Kişinin kendine egemen olmasını, fikir ve eylemlerinde kendisiyle ve toplumla tutarlı ve uyum içerisinde kalabilmesini sağlayan kişilik özellikleridir. Bu doğrultuda kişilik, karakteri de içine alan bir kavram olarak değerlendirilmektedir.¹²⁰

Çocukluktan itibaren, toplumsal deneyimler neticesinde şahsiyetin bir bölümünü teşkil eden değerlerin benimsenmesiyle gelişen karakter, kişilik kavramı ile ilişkili olmak ile birlikte; karakter kişiliği değil, kişilik karakteri kapsayan bir konum ifade etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise bireyin bütüncül varlığı ve mahiyeti kişiliği oluşturur iken, karakter ise, kişiliğin sadece iradeyi etkileyen davranış ilkelerini ve ahlaki yönünü ifade eder.¹²¹

Psikolojinin en önemli konusu olan kişilik, insanları ve davranışları anlamak için en önemli ve karakteristik kavramlardan biridir. Psikolojinin araştırma objesi insandır ve konusu da insan davranışlarıdır. Bu durumda, bireyin ortaya koyduğu kendine özgü davranışları kişiliğiyle ilişkilidir. Kişilik, bireyin genetik fonksiyonlarıyla yakinen alakalı olmasına rağmen, bireyin sosyal yapıları ve kültürlerinden kaynaklı olan hâl ve

¹¹⁷ İbrahim Sürücü, “Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 6 (2) (2017): 408.

¹¹⁸ Nuray Senemoglu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2005), 72.

¹¹⁹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, 143.

¹²⁰ Bedri Katipoğlu, *age*, 343.

¹²¹ Musa Kazım Gülçür, *Kur’an’da Karakter Eğitimi* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 252.

hareketleri de bulunmaktadır. Çünkü her birey kendi sosyal çevresinin ve kendi grubunun farklı özelliklerini, inançlarını ve değerlerini kişiliğine aktarmaktadır.¹²²

Baymur'a göre ise kişilik, doğuştan gelen ve edinilen özellikler, kültürel faktörlerin etkisiyle küçük yaşlardan itibaren şekillenen kişiliğin değişime karşı çok dirençli formların etkileşimi olan bu kişi biliş, düşünme, karar verme ve davranışsal özelliklerin toplamıdır.¹²³

Günümüzde kişilik, bireysel çevrenin benzersiz uyumunu belirleyen edinilmiş eğilimler ve edinilmiş niteliklerin bir birleşimi olarak görülmektedir.¹²⁴

İnsanın fiziki yapısı yani beden yapısı, boy uzunluğu, rengi; ruhi yapısı yani zekası, mizacı, duyguları ve sosyal çevresi yani içinde doğup büyüdüğü çevre, okul, gelenek ve görenekleri, uymak ve kaçınmak zorunda kaldığı dini ve ahlaki emirlerin tamamı onun şahsiyetini oluşturan faktörlerdir.¹²⁵ Demek ki şahsiyet birden bire ortaya çıkan bir şey değildir. O, uzun bir gelişme devresi sonunda kazanılır. Bir insanın şahsiyet özelliği, ancak diğerleriyle olan ilişkilerinde gösterdiği tutum ve davranışa göre tayin edilir. Her insanın diğer kişilerle olan ilişkilerinde, onlar üzerinde bıraktığı bir izlenim vardır. İşte ilişkilerde bulunduğu kişilerin, o şahıs hakkındaki ortak hükümleri onun dürüstlük, güvenilirlik, yiğitlik, adaletlilik, ahlaklılık, şeref ve şahsiyetine düşkünlük, sözünde durmak, cömertlik, yardımseverlik gibi daha çok dini ve ahlaki özelliklerine göre oluşur.¹²⁶

Kur'an-ı Kerim de insanın kişilik özelliklerini tanımlamış ve temas etmiş olduğu birtakım kişilik fonksiyonları bu zamanın psikoloji biliminin saptamalarından daha çok derin manalar üstlenmektedir. İnsanoğlu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in yapmış olduğu bu çeşit tahliller ve vasıflandırmalar, kişilerin mizaçları ile alakalı olarak bilgi verir iken bununla birlikte karakterin etkilenmiş olduğu hususlara da değinmektedir.¹²⁷ Örneğin Nisa suresinin 4/37. ayetinde şöyle buyrulmaktadır: “الذين يبخلون ويأمرون الناس بالبخل ويكتمون

¹²² M. Doğan Karacoşkun, “İbnü'l-Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri”, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c VII, sy. 2 (2007): 73.

¹²³ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (Aydın: İnkılap Yayınları, 2016), 25.

¹²⁴ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2004), 47.

¹²⁵ Hüseyin Peker, *age*, 142.

¹²⁶ Hüseyin Peker, *age*, 144.

¹²⁷ İbrahim Sürücü, “Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, S 6 (2), 410.

”ما آتاهم الله من فضله وأعدنا للكافرين عذابا مهينا“: “O cimrilik eden, üstelik etrafındaki insanlara cimriliği tavsiye eden ve Allah’ın lütf-u fazlından kendilerine verdiği nimetleri saklayan kâfirler/nankörler yok mu, işte biz kâfirler/nankörler adına zelil ve perişan edecek bir azap günü hazırladık.” Ayette Allah’ın vermiş olduğu nimetleri, Allah rızası için harcamaya yapmayan olumsuz bir kişilik yapısı cimrilikten bahsedilmektedir. Ayrıca ahirette durumlarının nasıl olacağı hakkında bilgi verilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de yalnızca Peygamber Efendimiz ile ilgili olmayıp, öteki peygamberlerin kişilik, ahlak ve mizaçları da timsal olarak ahlak yani üsve-i hasene olarak sunulmuştur. Örneğin Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim (a.s.) sıddîk nebi, Hz. Musa (a.s.) ihlaslı nebi, Hz. İsmail (a.s.) vaadinde sadık nebi, Hz. İdris (a.s.) sıddîk nebi olarak zikredilmiştir. Yine Kur’an-ı Kerim’de Hz. Davud (a.s.), Hz. Süleyman (a.s.) ve Hz. Eyyüb (a.s.) gibi bazı Peygamberlerin Yüce Allah’ın büyük imtihanlarına maruz kaldığı, fakat bu sınavları metanet ve sabırla karşılayıp Allah’ın rızasına ermiş olduğu, Yüce Allah’ın da kendilerini “ne güzel kul yani ni’me’l-abd” deyip övmüş olduğu ve tümünü birer “güzel insan modeli” olacak bir biçimde bizlere sunmuş olduğu görülür.¹²⁸

1.5.1. Literatürde Kişilik Kavramına Yaklaşımlar

İnsan doğasının çok boyutlu, katmanlı ve dinamik yapısını kavramaya ve açıklamaya yönelik yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda çeşitli psikolojik yaklaşımlar oluşmuştur. Zamanla şekillenen her bir yaklaşım, kendine özgü varsayım ve modellemeler oluşturmuştur. Söz konusu kuramlar ve bu kuramları ortaya koyan psikologlardan ön plana çıkanlar ise şu şekilde özetlenebilir.

Psikoanalitik kuram:

Sigmund Freud kurucusu olduğu Psikoanalitik kuramını, kişilik kavramının ve gelişiminin insan ruhunun derinliklerinde meydana gelen olaylar ve çatışmalar neticesinde şekillendiği ve bireydeki gelişimini birtakım kavramlarla açıklar. Freud’a göre saldırgan ve cinsel dürtülere sahip olan kişi, toplumsal hayatta baskı altına alınır ve bu durum da o kişi de birtakım psikolojik sorunlar yaşamasına sebebiyet verir.¹²⁹

Bireysel Psikoloji:

¹²⁸ Erdoğan Baş, “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur’an’ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli”, *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, sy.10-12 Haziran (2016): 8.

¹²⁹ Freud Sigmund, *Psikanaliz Üzerine*. Çeviren, A. Avni Öneş (İstanbul: Say Yayınları, 1994), 4.

Alfred Adler'in 'toplumsal ilgi', 'yaşamın görevleri', 'aşağılık hissi' ve 'üstünlük hedefi' temel kavramları üzerine inşa ettiği Bireysel Psikoloji kuramına göre insan, iş, toplum ve evlilik olmak üzere üçe ayrılan hayat vazifesi doğrultusunda mücadele vermesi gerekmektedir. Aksi yönde çabası olan, sadece kendine yönelen bireyler ise problemliler olarak vasıflandırılmıştır. Adler, bu problemin ise genellikle insan hayatının ilk beş yaşına kadarki dönemde yaşadığı çevresel ve kalıtsal faktörlerdeki sorunlardan kaynaklandığını savunmaktadır. Freud'un cinsiyet teması Adler'in kuramında aşağılık duygusunda karşılık bulmuştur.¹³⁰

Bütüncül Yaklaşım:

Bütüncül yaklaşımın en önemli temsilcisi Karen Horney'dir. Horney, kişilik ve davranışların doğuştan kaynaklanan sebeplerden daha çok ebeveynler, bireyin yaşamış olduğu toplumsal çevre ve kültürün kişinin yapısını şekillendirdiği ve bunların bütün olarak ele almak gerektiğini savunmuştur. Kişide var olan davranışsal bozuklukların öncelikle aile hayatında yaşanan aksaklıklar neticesinde meydana geldiğini, sonrasında öğrenme sürecinin sosyolojik ve kültürel faktörler ile de şekillendiğini öne sürmüştür.¹³¹ Horney'e göre insan güven içerisinde yaşamak ve emniyette olduğunu hissetmek ister. Bu nedenle arayış içerisinde. Bu çabası kişinin duygularına yön vermekte, kişiliğinin şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Pekiştirme Kuramı:

Bu kuramın en önemli temsilcileri Dollard ve Miller'dir. Bunlar gelişim sürecine olduğu kadar öğrenmeye de büyük ilgi göstermişlerdir. Kişiliğinin yapısal veya daha az değişen unsurlarına fazla dikkat etmemişler. Kişiliğin dengeli ve sürekli yönlerini alışkanlık kavramı ile açıklamaya çalıştılar. Ona göre öğrenme, uyarıcı ve tepki arasındaki en basit şekliyle bağlantıdır.¹³²

Gestalt Psikolojisi:

Werheimer, Ehrenfels, Köhler, Koffka, Müller, Katz ve Rubin tarafından temsil edilir. Kendi aralarında ilişki halinde bulunan birden fazla parçadan oluşan bir bütünlüğün

¹³⁰ Alfred Adler, *Yaşamın Anlamı*, Çev. Ayşen Tekşen Kapkın (Şehir: Payel Yayınları, 2003), 30-33; Alfred Adler, *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*, Çev. Dr. Halis Özgü (İstanbul: Hayat Yayınları, 2009), 15.

¹³¹ Karen Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, Çeviren. Selçuk Budak (Ankara: Öteki Yayınevi, 1994), 6-7

¹³² Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1996), 157.

dinamik organizasyonuna, parçaların anlamlı bir form meydana getirmesine Gestalt adı verilmiştir. Kişiliğin ego ile eşdeğer olarak görüldüğü Gestalt kuramına göre insan salt davranışları üzerine odaklanarak bilişsel ve davranışsal olarak değil, duygu, düşünce ve beden bütünlüğü de dâhil edilerek bütün yaklaşımla irdelenerek anlaşılabilir. Hedeflenen amaç, bireyin ruhbilim yöntemleri ile analizinin sağlanarak kendisine ve çevresine yönelik algılarının ve farkındalığının geliştirilmesidir.¹³³ Gestalt ruhbilim öğretisiyle çözümleyici ruhbilim yöntemleri birleştirmiştir.¹³⁴

Organizmik ve Holistik Kuramlar:

Temsilcileri Goldstein ile Maslow'dur. Bu kurama göre her hastalık veya davranış organizmanın birtakım bölgelerinin örnek beyinin sorunu olmayıp tüm organizmanın sorunudur ve işlevinin bütünüdür.¹³⁵

Davranışçı psikoloji:

Pavlov, Watson, Thorndike ve Skinner gibi isimlerin ön plana çıktığı davranışçılık kuramı, Freud'cu yaklaşıma tepkisel olarak gelişmiştir. Psikolojinin bilimsel ve objektif yönüne yoğunlaşarak bireylerin davranışlarının özelliklerine göre deneysel araçlar yolu ile sınıflandırılmasını temel almıştır. A alışkanlık sisteminin bir ürünü olarak nitelendirilen kişilik kavramı, bireyin ömrü boyunca yaşadığı koşulların bütüncül bir neticesi olarak tanımlanmıştır. İnsan ve hayvan davranışlarını benzer olarak nitelendiren bu kuram sadece gözlemlenebilen davranışları incelemektedir.¹³⁶

Personoloji Kuramı:

Freud'un yaklaşımları üzerine yaptığı deneysel metotlar ile inceleyen ve psikanalitik ve ayırıcı özellik teorilerini harmanlayan Henry Murray'ın personoloji kuramını kişiliğin temel gereksinimler sistemi üzerine kurmuştur. Biyolojik etmenler ile bireysel özelliklerin birlikte kontrollü olarak incelenmesini savunan kurama göre kişilik başarı, bağlanma, özerklik, bağımsızlık ve güç gereksinimi gibi değişkenlerin bütünü olarak betimlenmiştir.¹³⁷

Personalistik Kuram:

¹³³ Özlem Mutlu Tagay, "Gestalt Temas Engelleri Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Üniversite Öğrencilerinin Temas Engellerinin İncelenmesi", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010), 1-3.

¹³⁴ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (y.y.:Altın Kitaplar Yayınevi, 1982), 383.

¹³⁵ Yanbastı, *age*, 215.

¹³⁶ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (y.y.:Altın Kitaplar Yayınevi, 1982), 383.

¹³⁷ Banu Yazgan İnanç, Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları* (Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2008), 253.

En önemli temsilcisi Gordon Allport'tur. Kişilik kavramına ilişkin olan görüşlerini din psikolojisi açısından da ele almış önemli isimlerdendir. Din olgusunu kişiliğin önemli ve vazgeçilmez bir parçası olarak gören Allport bir insanı bir birey olarak kabul etmekte ve her bireyin merkezi, temel ve ikincil olmak üzere üç farklı seviyede pek çok özelliklerinin bulunduğunu, kişiliğin ise fiziki yapı, zekâ ve mizaç olmak üzere üç temel hammadde bulunduğunu belirtmektedir.¹³⁸ Allport, kişiliğin elli farklı anlamından bahseder. Kişilik, bireyin kişisel uyumunu belirleyen dinamik bir psikofizyolojik sistemdir demektir.¹³⁹ Bu bağlamda, Allport farklı bir yaklaşım önemsiyor ve kişiliği açık olmayan ve eşsiz bir sistem olarak kabul görmektedir.¹⁴⁰

Tipoloji Kuramı:

Kişileri bedensel yapı ve biçimlerine göre vasıflandıran bu kuram da, Kretschmer ve Sheldon kişilik tipolojisi çalışmaları ile ön plana çıkmışlardır. Söz konusu psikologlar tarafından bireyler fiziki kriterler açısından ve beden dokusuna göre çeşitli kişilik tiplerine ayrılmışlardır.¹⁴¹

Faktör Kuramı:

Eysenck ile Cattell tarafından temsil edilen Faktör Kuramına göre kişilerin davranış ve tutumlarının belirlenmesi aşamasında geniş örneklem grupları ile yapılan istatistiksel ve faktörel analiz çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen Eysenck Kişilik Envanteri ile kişiliğin içe ve dışa dönük boyutu ile duygusal yönden dengeli ve dengesiz yönleri araştırılmıştır.¹⁴²

Fenomenolojik Benlik Kuramı:

Carl Rogers'ın öncülüğünü yaptığı Benlik kuramı bireye önem verirken, bireyde varolan kendine özgü yeteneklerine önem atfeden hümanistik bir kuramdır. Kişiliğin gelişimine çok önemli bir yer teşkil eden Benlik kavramı, kişinin kendi hakkındaki görüşlerini, fikirlerini, kendi hakkındaki imajını, kendi haline geliş sürecini de kapsamaktadır. Rogers, terapatik gelişim sürecinde öğrenmeyi gerekli kılan şu üç şartın

¹³⁸ Hasan Kayıklık, "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, sy. 5 (15) (2003): 113.

¹³⁹ Gordon Allport, *Personality*: (New York: y.y., 1951), 55 vd.

¹⁴⁰ Gülgün Yanbastı, a.g.e., 206-207.

¹⁴¹ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1994), 276.

¹⁴² Tuğba Demiröz, *Faktör Teorileri - Eysenck'in Kişilik Boyutları ve Cattell'in Kişilik Faktörleri Teorisi*, https://www.tavsiyeeyorum.com/makale_8064.htm, Yayın Tarihi: Ocak 2012, Erişim Tarihi: 03.03.2019.

önemli olduğunu düşünmektedir. Bunlar: Ahenk, şartsız olumlu kabul ve empatik anlayış.¹⁴³ Bireyin kendini gerçekleştirebilmesi için çevresinden saygı görmesi de gelişimi açısından önemlidir.

Biyososyal Kuram:

Eklektik bir kuram olan biyososyal kuramın en önemli temsilcisi Gardner Murphy'dir. Bireyi çevresiyle karşılıklı iletişim ve etkileşim içerisinde olan bir varlık olarak gören Murphy, bireyi çevreden ayırılmadan, biyolojik ve sosyal bir bütün olarak ele alır. Büyük-küçük alan ve çevre insan denklemi içerisinde kişiliği irdeleyen Murphy'e göre kişilik çevreden soyutlanamayacak bir bütünlükte, çevre ve birey arasındaki bipolar süreçten ibaret karmaşık bir kavramdır. Modern psikolojinin ilkelerini ve psikoloji bilimini içeren, çatısı altında birleştiren işlevsel ve bütüncül bir kuramdır.¹⁴⁴

Analitik Kuram:

Jung'un yaklaşımı psikolojik açıdan analitik yaklaşımdır. Jung'a göre, kişilik, nesnel dünyaya karşı bireyin ortaya koyduğu ruhsal davranış şeklidir. Birey dış dünyada toplumun bakış açısına göre kendisinden beklenenlere cevap vermek amacıyla farklı davranışlar sergileyebilir ve farklı bir kişilik yapısı ortaya koyabilir. Bu nedenle Jung kişinin birden fazla kişilik yapısının olabileceğini söyler.¹⁴⁵

Norman L. Munn'a göre kişilik, bir insandaki yapıların, davranışların, alaka düzeyinin, manevi davranışların, yeteneklerin, becerilerin ve yeteneklerin en karakteristik entegrasyonudur.¹⁴⁶

Burger'e göre ise kişilik, 'bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak' tanımlanabilir.¹⁴⁷

Kişilik ve kişilik gelişimiyle ilgili psikolojik kuramlara yer verdikten sonra ilim dalları içerisinde psikolojiden sonra kişiliğe en geniş anlamda yer veren tasavvufa değineceğiz. Zira kişilik gelişimi açısından tasavvufun amacı, "Hakkın rızasını kazanmak

¹⁴³ Carl R. Rogers, *Kişi Olmaya Dair*, Çeviren. Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2011), 4

¹⁴⁴ Mustafa Karaca, *Organizasyonlarda Saldırgan Davranışlara Maruz Kalma ve Mağdurların Kişiliğiyle İlişkisi: Kayseri'de İmalat Sektöründe Bir Araştırma*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Şubat 2007, s. 81.

¹⁴⁵ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, çeviren. Ender Gürol (İstanbul: Payel Yayınevi, 2006), 39.

¹⁴⁶ Norman L. Munn, *Psikoloji İnsan İtibakının Esasları*, Çev. : Mâhid Tander , (İstanbul : y.e.y., 1975), c II, 393.

¹⁴⁷ Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. : İ. D. Erguvan Sarıoğlu, (Ankara: Kaknüs Yayınları, 2016), 23.

adına nefisleri temizlemektir.”¹⁴⁸ Bu ahvalde sofi kişilik, bu amaca erişmek adına uğraş verir. Hal ve hareketlerini buna göre dizginler. Tasavvufî yaşamın öngörmüş olduğu kişilik (şahsiyet), dünyanın bütün nimetlerine dönük ihtirasları aşan, Yüce Allah’la birlik olma hissiyatıyla çevresine ve dünyaya bakan, merhamet ve sevgiyle harekette bulunan bireydir. Bu yönüyle tasavvuf, bir çeşit manevi kişilik eğitimi düzeni diye de anlatılabilir. Bununla birlikte öyle bir düzendir ki, hemen herkesin eğitimi benzer şekilde gerçekleşmez. Söz konusu tasavvuf eğitiminde, kişinin karakteristik fonksiyonları ve mizaç yapısı son derece önem arz etmektedir. Eğitim verilir iken hemen her şeyden evvel bu husus dikkate alınmaktadır.¹⁴⁹

İbnü’l-Arabi’ye göre ideal kişilik tipi, olgun insan anlamına gelen “insan-ı kâmil” dir.¹⁵⁰ İbnü’l-Arabi’nin kişilikle ilgili düşüncesindeki temel kavramlar, nefis, akıl ve kalp kavramlarıdır. Ona göre bu kavramlar, bireyin psikolojik yapısını oluşturan temel etkenlerdir. Şimdi sırasıyla bu kavramlara değineceğiz.

Nefis: *Nefis* (Ar. nefis), “duygusal ve zihinsel faaliyetlerin insan kişiliğini oluşturan en temel mekanizma ile etkileşime girdiği karmaşık yaşam fenomenini ifade etmektedir”.¹⁵¹ Genellikle sûfiler, nefis kavramıyla “*hayvanî nefis*” olarak ifade edebilecek fizyolojik güduları kastetseler de genel manada nefis kavramının, kişilik, kendini gerçekleştirme benlik gelişimi gibi anlamlarda kullanıldığı görülür.¹⁵²

Bir diğer kavramda “*Akli nefis*” kavramı. İbnü’l-Arabî felsefesinde “ruh”a karşılık gelir. İbnü’l-Arabî “*aklî nefis*” ya da “ruh” denilmekte olan yeti, her çeşit bilgiyi alma konusunda oldukça başarılıdır.¹⁵³

Akıl: İbnü’l-Arabî düşüncesinde, kişilik ile alakalı ehemmiyetli kavramlardan bir başkası da akıl hususudur. Kendisi akıl kavramını çoğunlukla pozitif manada değerlendirmiştir. Birey adına suhuletle bir kişilik geliştirmede ve olgunlaştırmada aklın önemli olduğu devamlı bir şekilde vurgulamaktadır.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul, y.e.y., 2016), 56.

¹⁴⁹ M. Doğan Karacoşkun, “İbnü’l-Arabî’de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c VII, sy. 2 (2007): 79-80.

¹⁵⁰ M. Doğan Karacoşkun, *agm.*, c VII, sy. 2, 95-96.

¹⁵¹ Ahmet Abay, “Kur’an’da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 186.

¹⁵² Bk. Gazali, *İhyâu Ulûmi’d-Din*, çev: Ahmed Serdaroğlu (İstanbul, Bedir Yayınevi, 1975), c 3, 9-12; Peker, *age*, 38-45.

¹⁵³ M. Doğan Karacoşkun, *agm.*, c VII, sy. 2, 98.

¹⁵⁴ Affifi, *Fusus Okumalarında Anahtar*, 398.

Kalp: İbnü'l-Arabî'nin kişilik kavramının özünü kalp oluşturmaktadır. Kendisine göre insanın Yüce Allah'ı idrak etmiş olduğu tek yer kalbin kendisidir.¹⁵⁵ Kalp, akıl ve nefis eğitildikleri zaman, kalp kavramında bir araya gelmektedirler. Doyum seviyesine erişen kalp ile doyumunu tamamlamış olan nefis akılla bir olarak insan psikolojisinin bütünleşmesini temin ederler.¹⁵⁶

¹⁵⁵ İbnü'l-Arabî, *Futuhâtü'l-Mekkiyye*, (Mısır: Kitab-ı Mevakıfı'n-Nücûm, 1908), c. 4, 144-214.

¹⁵⁶ Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, , 1999), 256-257.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN AYETLERİNDE ALLAH RIZASI VE İNANAN BİREYİN KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ YAPISAL ETKİLERİ

2.1. ALLAH RIZASI KAVRAMIYLA İLGİLİ AYETLERİN ANALİZİ

Bu başlık altında ferdin şahsiyetinin meydana gelmesinde Kur'an-ı Kerim'in ne derece önemli olduğu, Kur'an-ı Kerim'de rıza kavramı ile ilgili olarak geçen ayetlerde varılmak istenen hedefler ve verilmek istenen mesajlar, Allah rızası ile ilgili ayetlerde bireye yöneltilen mesajlar, bu ayetlerin bireyin kişiliği üzerindeki etkileri ve bunun içtimai hayatta meydana getirdiği yansımalar gibi konular üzerinde durulacaktır. Tezin konusunun esasını içeren bölüm burasıdır.

2.1.2. İnanan Bireyin Kişilik Oluşumunda Kur'an-Kerim'in Yeri, Önemi ve Etkisi

Genelde kaynaklarda insan kelimesinin “üns” yahut “nesy” köklerinden türediği ileri sürülmüştür.¹⁵⁷

Bütün bilim dalları insanı ve insanlığı kendi perspektifine göre tanımlarlar. Örneğin, psikoloji, kişiyi bireysel eylemleriyle; sosyoloji ilmi, kişiyi bir toplumsal varlık olacak şekilde; iktisat ilmi, iktisadi yönden; antropoloji bilimi de medeniyet kültürler kurmuş olan bir gücün sahibi olması olarak ele alarak değerlendirmiş ve bu şekilde tanımlamıştır.¹⁵⁸

“Herhangi bir kavramın açıklığı ve doğruluğu, onu elde etmemize yarayan operasyonların doğruluğuna bağlıdır. Eğer insanı madde ve bilinçten oluşmuş diye tarif edersek, anlamsız bir fikir ileri sürmüş oluruz. Çünkü bedeninin madde ile şuur arasındaki ilişkileri bugüne kadar tecrübe sahasına aktarılammıştır. Fakat insanı, psiko-şimik, fizyolojik ve psikolojik faaliyetler gösteren bölünmez bir bütün sayarak operasyonlu bir tanımını yapabiliriz.” der Carrel.¹⁵⁹

¹⁵⁷ el-İsfehânî, Râğîb, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1997), “İnsan,” md., 94.

¹⁵⁸ Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve İnsan* (Konya: Esra Yayınları, 1996), 71.

¹⁵⁹ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, (İstanbul: Hayat Yayınları 1997), 32.

Râgıp el-İsfehânî (ö. 465 h.)’de, insanı şöyle tanımlar: “İnsan kelimesiyle ayakta duran, kalın tırnaklı, yumuşak derili, güler yüzlü bir yaratığı kastetmiyorum. Kur’an-ı Kerim’de eleştirilen bir takım olumsuz sıfatlara sahip olanlar görünüş itibariyle insan olsalar bile gerçekte ne insan ne de insana benzer bir şey sayılırlar.”¹⁶⁰

Kur’an-ı Kerim’de yaratılış gayesine aykırı davranan kâfirler, izledikleri tutum ve davranışlar açısından hayvanlardan daha düşük bir konumda nitelendirilmiş, fakat Kur’an-ı Kerim’deki “Ey insanlar!” hitabı inanan ve inanmayan herkese yöneltilmiş (ثم (رددناه أسفل سافلین لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم): “Biz insanı en güzel şekilde yarattık. Sonra aşağıların aşağısına çevirdik”¹⁶¹ gibi insanların yaratılış nitelikleri aktarılan ayetlerde de insan ifadesi ile tüm insanlar kastedilerek, izledikleri yol bakımından insanlık değerini kazandıkları ya da yitirdikleri belirtilmiştir. Bu durum da ortaya koymaktadır ki Kur’an-ı Kerim, kafir olan insanları da insan olarak ifade etmekte fakat izledikleri yol açısından hayvanlardan daha düşük bir seviyede olduklarını belirtmektedir.

İnsanın yaratılış amacı Kur’an-ı Kerim’de şöyle belirtilmiştir: (وما خلقت الجن والإنس) “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁶² Bu ayet-i kerimeden de anlaşılıyor ki, bütün akıl sahibi varlıkların yaratılmasındaki esas gaye, onların Yüce Allah’ın varlığını bilmeleri (yani marifet) ve bundan dolayı, kendi var oluşlarının bilincinde olarak O’nun iradesi ve planı ile uyum sağlamaktır.¹⁶³ İnanan insan yaratılış gayesini bilir. Bu bilinçle kulluk vazifesini yerine getirmek için insanlara yol gösteren Kur’an’a yönelir.

Kur’an-ı Kerim’in muhatabı, yani karşısına alıp konuştuğu kişi bütün yönleriyle insandır. Zira Kur’an-ı Kerim bireyi şahsiyet, kişilik ve karakter açısından inşa eden önemli İlahi bir metindir. Mesela çığır açan bir İslam düşünürü olan Pakistanlı alim Fazlur Rahman, inancının bütün yapısının temelde Kur’an’î öğretiyeye dayandığını söyler.¹⁶⁴

¹⁶⁰ el-İsfehânî, a.g.e., 18.

¹⁶¹ Tîn 95/4-5.

¹⁶² Zâriyât 51/56.

¹⁶³ Esed, Kur’an Mesajı, III, 1072.

¹⁶⁴ Fazlur Rahman “Kısa Otobiyografi”, çev: Bekir Demirkol, İslami Araştırmalar, c. 4, sy. 4, (1990): 228.

Kur'an-ı Kerim'de "psikolojik nazariyeler" planlı bir şekilde bölümlere ayrılmış olarak yer almaz. Esasen insan ruhunu eğitip yetiştirmeyi amaç edinen Kur'an-ı Kerim, bu türlü nazariyeler serdetmez. Fakat Kur'an-ı Kerim, insan ruhuyla ilgili psikolojik konulara, diğer ilimlerden daha fazla yer vermektedir. Çünkü bu kitabın en önemli vazifesi insan ruhunu eğitmek ve Allah'ın razı olduğu yöne sevk etmektir.¹⁶⁵

2.1.3. Kur'an-ı Kerim'de Allah Rızası İle İlişkili Ayetlerin İncelenmesi

Kur'an-ı Kerimde rıza bahsi, farklı manalarda kullanılır. Esasen rıza bahsi Kur'an-ı Kerim de genel manada Allah'ın razı olması ile kulun razı olması anlamlarında kullanılmaktadır. Bununla birlikte dünya yaşamı, Salih amel, yaşam, çalışmak, din ve yer kelimeleriyle de beraber geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Biz burada Kur'an-ı Kerim'de rıza kavramı ile ilgili olarak geçen tüm ayetlere yer vermedik. Zira rıza kavramı, yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'an-ı Kerim'de mazi ve muzari fiil sigalarıyla, isim, fiil ve mastar gibi çeşitli türevleriyle birlikte toplam altmış dört ayette yetmiş üç kere zikredilmektedir. Bu ayetlerin tamamını burada zikretmemiz durumunda bu bölümün çok hacimli olacağını düşündük. Diğer taraftan bazı ayetleri de ilgili konunun geçtiği başlıklar altında zikrettik ki konu daha iyi anlaşılsın. Şimdi burada tezimizin farklı yerlerinde zikretmediğimiz ayetlerden bir kısmını değerlendireceğiz.

*"Size yemin ediyorlar ki kendilerinden razı olasınız. Siz onlardan razı olsanız bile Allah, yoldan çıkan topluluktan razı olmaz."*¹⁶⁷

(يخلفون لكم لترضوا عنهم فإن ترضوا عنهم فإن الله لا يرضى عن القوم الفاسقين)

Münafıklar, zekatı, bir İslami vazife olarak görmeyip, bir yük, misafirlere karşılık yapılmakta olunan harcama ve para cezası olarak algılamaktaydılar.¹⁶⁸ Dolayısıyla böyle bir davranış İslam'ın oluşturmaya çalıştığı Müslüman kişiliğiyle bağdaşan bir durum değildir.

¹⁶⁵ Kutub, *İnsan Psikolojisi*, 15-16.

¹⁶⁶ Sevgi Tütün, *age*, 150.

¹⁶⁷ Tevbe 9/96.

¹⁶⁸ Mevdudi, *Tefhim*, Tevbe 96. Ayetin tefsiri.

“Göklerde nice melek var ki onların şefaati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah’ın dilediği ve razı olduğu kimseye izin verdikten sonra olsun (ancak o zaman şefaatin faydası olur).” “Ahirete inanmayanlar, meleklere dışilerin adlarını takıyorlar.”¹⁶⁹

(وكم من ملك في السماوات لا تغني شفاعتهم شيئا إلا من بعد أن يأذن الله لمن يشاء ويرضى)

(إن الذين لا يؤمنون بالآخرة لیسمون الملائكة تسمية الأئمة)

Bu ayette, Allah şefaet edilmesini dilemediği ve buna izin vermediği kimse için hiçbir varlığın şefaet etmesinin bir yarar sağlayamayacağı; putlar değil, göklerdeki melekler bir araya gelip, onlar için şefaet etseler dahi Allah’ın izni olmadan kimseye şefaet edemeyecekleri vurgulanmaktadır.¹⁷⁰

“Ancak razı olduğu elçiye gösterir. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler (koruyucular) koyar.”¹⁷¹

(إلا من ارتضى من رسول فإنه يسلك من بين يديه ومن خلفه رصدا)

Bu ayete göre Resul’ün kendisi bizzat gaybı bilici olamaz.¹⁷²

“Allah buyurdu ki: “Bu, sâdıklara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler vardır.” Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı budur!”¹⁷³

قال الله هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم لهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها أبدا رضي الله عنهم)

(ورضوا عنه ذلك الفوز العظيم)

“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir milletin babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah’a ve Elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin. Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile (kalp nuru veya Kur’an ile) desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’ın hizbi(partisi)dir. Muhakkak ki başarıya ulaşacak olanlar, Allah’ı hizbidir.”¹⁷⁴

¹⁶⁹ Necm 53/26-27.

¹⁷⁰ Süleyman Ateş, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, Necm 26. Ayetin tefsiri.

¹⁷¹ Cin 72/27.

¹⁷² Mevdudi, Tefhim, Cin 27. Ayetin tefsiri.

¹⁷³ Maide 5/119.

¹⁷⁴ Mücadele 58/22.

لا تجد قوما يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله ولو كانوا آباءهم أو أبناءهم أو إخوانهم أو
عشيرتهم أولئك كتب في قلوبهم الإيمان وأيدهم بروح منه ويدخلهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها رضي الله
(عنهم ورضوا عنه أولئك حزب الله ألا إن حزب الله هم المفلحون

Rıza kavramı çerçevesinde bu ayetlerde hem Allah'ın kuldan hem de kulun Allah'tan razı olmasından bahsedilmektedir. Yani ayetlerde Allah'ın ve kulun rızası konusu birlikte geçmektedir.

Buna göre rızanın iki çeşit olduğunu söylememiz mümkündür:

1. Allah'ın kulundan razı olması, kuluna sevap, nimet vermesi ve ikramda bulunmasıdır. Böylece Allah, kendisine itaat eden ve günahlardan kaçınan kimselerin amelinden razı olmuştur.¹⁷⁵ Aynı zamanda ayetlerde, Allah'ın söz konusu kişilerden, ihlaslı amelleri neticesinde razı olduğu da belirtilmiştir.¹⁷⁶

2. Kulun Allah'tan razı olmasına gelinde bu da şu şekildedir: Kul kendisine olan dini ve dünyevi nimetlerinden ve sevap vermesinden dolayı Allah'tan razıdır. Kısacası, Allah onların fiillerinden, onlar da O'nun verdiği karşılıktan razı olmuşlardır.¹⁷⁷

Ayetlerde önce Allah'ın razı oluşu hemen ardından da kulun razı oluşu anlatılmaktadır.¹⁷⁸

Yüce Allah'ın herhangi bir kulundan razı olması adına o bireyin, Allah'ın hoşnut olacağı hal ve ahvaller de bulunması gerekir. Nitekim iyi bir hareketin olmadığı yerde kıymetlendirme ya da karşılık da bulunmamaktadır. Ayetlerde Kur'an bize rızanın iki tarafı olduğunu ve ilkinin varlığının ikincisinin varlığına sebebiyet verdiği bildirilir.¹⁷⁹

Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: “Rableri katında onların mükâfâtı altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları, Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Bu, Rabbine saygı gösterene mahsustur.”¹⁸⁰

جزاؤهم عند ربهم جنات عدن تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها أبدا رضي الله عنهم ورضوا عنه ذلك لمن

(خشي ربه

¹⁷⁵ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân* (Beyrut: y.e.y.,1992), 142.

¹⁷⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 658.

¹⁷⁷ el-Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbi, *Keşfü'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, 284; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, 2. Basım, Beyrut, 2005, 447. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 658. İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 324.

¹⁷⁸ el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 284.

¹⁷⁹ Sevgi Tütün, *agm*, 151.

¹⁸⁰ Beyyine 98/8.

Yukarıda geçen Mücadele suresi 58/22. ayet ve az önce metnini ve mealini verdiğimiz Beyyine suresi 98/8. ayetten anlaşıldığına göre Kur'an'da rıza ile inanç arasında bir bağ kurulmakta ve Allah'ın kendisine iman edenlerden razı olduğu bildirilmektedir. Ayetlerin devamında bunun mükâfatının cennet olduğu da açıklanmaktadır.

Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: “Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah hakkı çiğneyenleri doğru yola iletmez.”¹⁸¹

أفمن أسس بنيانه على تقوى من الله ورضوان خير أم من أسس بنيانه على شفا جرف هار فانهار به في نار

(جهنم والله لا يهدي القوم الظالمين)

Ayette soyut bir anlatım biçimiyle ihlas ve itaat arasındaki irtibata değinilmektedir. Binasını Allah rızasını kazanmak adına O'na itaat ile mescit inşa edenler mi iyidir? Yoksa ikiyüzlü davrananların, inkârcılığı örgütlemeye ve müminlerin arasında fitne tohumlarını yaymak amacıyla mekan kuranlar mı? Ayetinde mekana, mekan ile karşılık verme eyleminin gerçekleştiği bildirilir.¹⁸² Ayette iki tür kişilik tipi karşılaştırılmaktadır. Birincisi, inanan bir kişilik, ikicisi inkâr eden bir kişilik tipidir. İnanan kişilik tipi, eylemlerini yaparken Allah rızasını gözetmekte ve insanların iyiliği için güzel ameller yapmakta iken, inkâr eden kişilik, insanlara zarar vermek amacıyla kötü eylemler yapmaktadır. Ayrıca ayette inanan kişilere uyarı, inkâr eden kişiliğe ise yaptığı kötü ameller sonucunda akıbetinin ne olacağı ile ilgili bilgi verilmektedir.

Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: “Allah şu müminlerden razı olmuştur ki onlar, ağacın altında sana bi'at ediyorlardı, Allah onların gönüllerinden geçeni bildiği için onların üzerine huzur ve güven indirdi ve onlara yakın bir fetih verdi.”¹⁸³

(لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم فأنزل السكينة عليهم وأثابهم فتحا قريبا)

Bu ayette, Allah'ın Rıdvan biatına katılanların peygambere vermiş oldukları destek bağlamında hak üzere bulunmalarından ötürü rıza göstermesi ve hoşnut olmasıdır.

¹⁸¹ Tevbe 9/109.

¹⁸² Maturidi, Te'vilatü'l Kur'an, c. 6, 408.

¹⁸³ Fetih 48/18.

Burada bahsi geçen biatten amaç, Yüce Allah'a tabi olma ve onun emir ve yasaklarını ifa etmektir. Ashabın ağaç altında biatleşmesi Mekke'ye bir günlük uzaklığı bulunan küçük bir köy olan Hudeybiye'de yaşanmıştır, "Aslında Allah'a biat etmişlerdir." ifadesi Allah onların biat neticesinde el sıkışmalarını kabul etmiş ve antlaşma bedelini de Allah (c.c.) vermiştir.

Cabir b. Abdullah bu konuda şöyle demiştir: Biz ağacın altında ölünceye kadar savaşmak ve asla kaçmamak üzere Resulü Ekrem'e biat ettik. Münafıklardan olan Cedd b. Kays dışında bizden hiçbiri biati bozmadı. Cedd b. Kays ise devesinin arkasına saklanıp cemaatle birlikte hareket etmedi.¹⁸⁴

Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: "*Ki, (o), bana ve Ya'kûb oğullarına mirasçı olsun. Rabbim, onu beğendiğin bir insan yap.*"¹⁸⁵

(يرثني ويرث من آل يعقوب واجعله رب رضيا)

Bu ayette geçen "Hz. Zekeriyâ, halef istemesinin gerekçesini açıklarken, övünmek veya faydalanmak için değil, dini tebliğ etmek gibi yüce bir gaye için halef istediğini ifade etmiştir".¹⁸⁶

"*Rabbim, onu beğendiğin bir insan yap*" veya "*Rabbim, Sen onu rızanı kazanacak bir kişi kıl!*" ifadesi Kurtubi'ye göre yani ahlâkı ve davranışları itibariyle kendisinden razı olunacak bir kişi olsun demektir.¹⁸⁷

Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: "*Halkına namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi. Rabbi yanında beğenilmişti.*"¹⁸⁸

(وكان يأمر أهله بالصلاة والزكاة وكان عند ربه مرضيا)

Bu ayete göre razı olunan kul olma konusunda diğer bir örnek de Hz. İsmail'dir. Kur'an Hz. İsmail'in, kendisinden razı olunan bir kimse olduğunu bildirmektedir. Bu ayette geçen "*Rabbi yanında beğenilmişti*" veya "*Rabbi katında hoşnutluğa ermişti.*" ifadesi Vehbe Zuhayli'ye göre söz ve davranışlarının doğruluğu sebebiyle Rabbi katında hoşnutluğa erişen kişi, tüm itaatlerinde en üstün makamlara erişmiş kimsedir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, çev: Nurettin Yıldız (İstanbul: Risale Yayınları, 2008), 392-393.

¹⁸⁵ Meryem 19/6.

¹⁸⁶ Kur'ân Yolu, III, 589.

¹⁸⁷ el-Kurtubî, el-Câmi, c XI, 82.

¹⁸⁸ Meryem 19/55.

¹⁸⁹ VehbeZuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları: 8/356.

Bu konudaki başka bir ayet de şudur: “Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz Allah, siz(in imanınız)a muhtaç değildir. Fakat kulları için küfre razı olmaz. Ve eğer şükrederseniz sizin için ona razı olur. Hiçbir günahkâr, diğerinin günahını çekmez. Sonra dönüşünüz Rabbinize’dir, (O), size yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O, göğüslerin özünü bilir.”¹⁹⁰

إن تكفروا فإن الله غني عنكم ولا يرضى لعباده الكفر وإن تشكروا يرضه لكم ولا تنذرنا وذرنا ولا تنذرنا وذرنا ولا تنذرنا وذرنا ولا تنذرنا وذرنا

(ربكم مرجعكم فينبئكم بما كنتم تعملون إنه عليم بذات الصدور)

Bu ayete göre Allah inkârcılardan razı olmaz. Kimsenin kendi imanı kendisi hariç fayda ve kimsenin inkârı kendisine zarar vermese bile Yüce Allah, küfre/inkâra razı olmamaktadır.¹⁹¹

Bütün bu delillere ve uyarıcı açıklamalara karşın Yüce Allah’a karşı gerektiği gibi iman etmemekte ısrar edenler anlamalıdır ki Yüce Allah’ın hiçbir şeye gereksinimi bulunmadığı gibi kullarının da kendisine inanmalarına da gereksinimi bulunmamaktadır. Şu ahvalde inkârcı kişiler bu tutumları ile sadece kendilerine hasar vereceklerdir,¹⁹² “Onun rızası, yani kulundan hoşnut olup onu sevmesi ise bütün nimetlerin en büyüğü, en değerlisidir”.¹⁹³ “Allah’ın rızasında ruhun hayatı ve lezzeti vardır.”¹⁹⁴

“Allah kendi çıkarı için değil, kullarının iyiliği için küfrü tasvip etmez. Çünkü küfür Allah için değil, insanlar için zararlıdır. Burada dikkate değer husus, Allah’ın dilemesiyle rızasının ayrı şeyler olmasıdır. Çünkü Allah’ın dileği dışında hiçbir şey vuku bulmaz. Fakat O’nun razı olmadığı olaylar meydana gelebilir, zaten olmaktadır da. Allah’ın razı olmadığı olayların vuku bulması kişilerin özgür iradeleri ile olumsuz davranışlar sergileyebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Dünyada zalimler, zorbalar, haydutlar, hırsızlar, katiller, caniler, gece gündüz demeden faaliyet göstermektedirler. Allah Teâlâ, yaratmış olduğu nizamda bu kimselere fırsat tanımıştır. Allah tıpkı Salih insanlara iyilik yapmaları için fırsat tanıdığı gibi, günahkâr insanlara da kötülük yapmaları için fırsat tanımıştır. Allah onlara böyle bir fırsat tanımamış olsaydı yeryüzünde kötülük diye bir şey olmazdı. Tüm bunlar Allah’ın dilemesi dahilinde

¹⁹⁰ Zümer 39/7.

¹⁹¹ er-Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, 26, 246.

¹⁹² Bu konuda bk. Kehf 18/29; İnsân 76/3.

¹⁹³ Bu konuda bk. Tevbe 9/72.

¹⁹⁴ Maturidi, Te’vilatü’l Kur’an, c. 6, 435.

olmaktadır, yoksa bu, Allah'ın bu kötülüklerden razı olduğu anlamına gelmez. Nitekim bir kimse haram yol ile rızkını kazanmak istediğinde, Allah o kimseye fırsat tanır. Allah'ın bir hırsıza ya da rüşvet alan bir kimseye bu şekilde rızıklarını kazanmaları için fırsat tanması, yaptıkları o işten razı olduğu anlamına gelmez.”

Burada küfrün zıt anlamlısı olarak şükür kullanılmıştır. Yüce Allah'ın ihsanını idrak eden bir kimse için, iman etmenin dışında başka çıkar bir yol yoktur. Şükreden kimse iman eder. Bundan dolayı şükür ve iman hususları birbiri ile bağlantılıdır. Bunun tam zıttı durumda, küfür söz konusu iken şükürden bahsedilemez.¹⁹⁵

Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: “*Bilin ki dünya hayatı bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda övünme mal ve evlat çoğaltma yarışıdır. Tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azap; Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.*”¹⁹⁶

اعلموا أنما الحياة الدنيا لعب ولهو وزينة وتفاخر بينكم وتكاثر في الأموال والأولاد كمثل غيث أعجب الكفار (نباته ثم يهيج فتراه مصفرا ثم يكون حطاما وفي الآخرة عذاب شديد ومغفرة من الله ورضوان وما الحياة الدنيا إلا متاع الغرور)

Ayette “Rıdvan” lafzı “mağfiret” kelimesi ile beraber geçer. Burada ahirette verilecek “karşılık için iki seçenek sunulmakta; karşılığın ya bir azap ya da bir mağfiret ve rıza olduğu” açıklanmaktadır. “Dünya ve ahiretin karşılaştırıldığı aynı ayette asıl kalıcı olanın ahiret olduğu” da vurgulanır. Bu ayetin asıl maksadı, dünyanın halinin önemsizliğini, ahiretin durumunun saygınlığını ortaya koymaktır.¹⁹⁷

Bu konudaki bir başka ayet de şudur: “*Ey mutmain (yani, Allah'ın sevabıyla hoşnut/razı) olan kimse... Rız edici ve rız edilmiş olarak Rabbine dön! (Allah'ı memnun etmiş ve Allah tarafından memnun edilmiş olarak.)*”¹⁹⁸

“İtmaenne” lafzı burada “rıza ve hoşnutluk” anlamında kullanılmıştır. “*Eğer ona hayır isabet ederse, onunla mutmain (yani, ona razı, ondan hoşnut) olur...*”¹⁹⁹ (فإن أصابه)

¹⁹⁵ Mevdûdî, Tefhîm, V, 95.

¹⁹⁶ Hadid 57/20.

¹⁹⁷ er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, 29/233.

¹⁹⁸ Fecr 89/27-28.

¹⁹⁹ Hacc 22/11.

(خير اطمأن به) ayeti ile “Kalbi iman ile mutmain (yani, hoşnut/razı) olduğu halde ikrah edilenler müstesna...”²⁰⁰ (إلا من أكره وقلبه مطمئن بالإيمان) ayeti de buna örnektir.²⁰¹

Bu ayette Allah’ın razı olduğu kullar ve bunların mükâfatlarından bahsedilir. Hz. Peygamber, bu sözü meleğin ölüm anında kişiye söyleyeceğini bildirmiştir.²⁰² Razi, bunun mü’min kula ya Allah’ın Hz. Musa ile dünyada konuştuğu gibi bizzat konuşması ya da melek vasıtasıyla kuluna hitap etmesi olduğunu söylemektedir. Kul Allah’ın kendisine verdiği mükâfattan razı, Allah da kulun dünyada yaptığı amellerden razıdır.²⁰³ Ayette geçen “merdıyye” kelimesi, ‘Allah katında’ manasındadır.²⁰⁴ Unutmamak gerekir ki Allah’ın emir ve yasaklarının, öğüt ve tavsiyelerinin hepsi rıza mertebesiyle iç içedir.²⁰⁵

Bütün bunlar, “rızanın Yüce Allah’ın kullarına bir ikramı olduğunu ve bu ikramın tüm diğer nimetlerden ayrı bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ayetlere göre, ahiret hayatındaki ödüller ve Yüce Allah’ın rızasının kazanılması, gelişigüzel bir beklenti değildir”. Bütün eylemler ve bunların kaynağı olan niyetler, Yüce Allah’ın değerlendirmesine tabidir.²⁰⁶ “O, kullarının niyetlerinden, amellerinden ve hareketlerinden haberdardır ve onları hakkıyla değerlendirip, rızasını kazananları tespit eder”.²⁰⁷ Yüce Allah’ın bu tespitinin geri dönüşümü yine kullarının menfaati ve yararı içindir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse bu ayette geçen razı olmak ifadesi hem Yüce Allah hem de kul yönünden değerlendirilebilir. Rıza, Allah ile kul arasında var olması gereken bir irtibat ve ilişki ve her iki tarafın da memnuniyetini sağlayan bir durum ve haldir.

İnanan bireyi Allah rızası kazanmak adına, bireysel ve sosyal açıdan olumlu davranışlar yapmaya sevk eden ayetler şunlardır:

Bakara suresi 2/265:

²⁰⁰ Nahl 16/106.

²⁰¹ Mukatil, Kur’an Terimleri Sözlüğü, ilgili md.

²⁰² et-Taberî, Câmiu’l-Beyân, XII, 581.

²⁰³ er-Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, 31, 177 vd.

²⁰⁴ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, 6, 374.

²⁰⁵ Yıldırım, İlmün Işığında Asrın Kur’an Tefsiri, XIII, 6790.

²⁰⁶ Kur’ân Yolu, I, 518.

²⁰⁷ Mevdûdî, Tefhîm, I, 213.

ومثل الذين ينفقون أموالهم ابتغاء مرضات الله وتثبيتا من أنفسهم كمثل جنة بربوة أصابها وابل فآتت أكلها“

”ضعفين فإن لم يصبها وابل فطل والله بما تعملون بصير“

“Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki imanı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu da tepe üzerinde bulunan bir bahçeye benzer ki, bol yağmur değince ürününü iki kat verdi. Yağmur değmeseydi bile çisinti olurdu. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”

Bu ayette Yüce Allah, kendi rızasını kazanmanın ve imanı perçinleştirmenin temel şartı olarak, O’nun yolunda malından infak etme ve yardımda bulunma durumunu gündeme getirmektedir. Bunu bir örnekle anlatarak sunumlarda insan psikolojisini dikkate almanın gerektiğini vurgulamaktadır.

Bakara suresi 2/272:

ليس عليك هداهم ولكن الله يهدي من يشاء وما تنفقوا من خير فالأنفوسكم وما تنفقون إلا ابتغاء وجه الله“

”وما تنفقوا من خير يوف إليكم وأنتم لا تظلمون“

“(Ey Muhammed) Onları yola iletmek sana düşmez, dilediğini doğru yola ileten Allah’tır. Verdiğiniz her hayır, kendiniz içindir. Çünkü yalnız Allah’ın rızasını kazanmak için veriyorsunuz. Verdiğiniz her hayır, size tastamam verilir ve hiç hakkınız yenmez.”

Bu ayette insanları zorla imana sokmaya çalışmanın yanlışlığı üzerinde durulmaktadır. Çünkü Allah’ın dilediği kimselere bunu nasip edeceği belirtilmektedir. Ayrıca insanların yaptıkları iyiliklerin ve hayrın mutlaka kendilerine geri döneceği vurgulanmaktadır. Çünkü onların bu eylemlerinin temelinde yatan unsurun Allah rızası olduğu vurgulanmaktadır. Bu ayet bir nevi insanların psikolojilerini tahlil etmekte ve verdikleri zaman da niyetlerinin nasıl olması gerektiği konusunda onların psikolojilerini yönlendirmektedir.

Al-i İmran suresi 3/15:

قل أؤنبعكم بخير من ذلكم للذين اتقوا عند ربهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها وأزواج مطهرة“

”ورضوان من الله والله بصير بالعباد“

“De ki: “Bunlardan daha iyisini size söyleyeyim mi? Korunanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah’ın rızası vardır.” Allah, kulları görür”

Bu ayette Allah kendisinin koyduğu sınırları ihlal etme noktasında korunanların karşılaşıcağı mükâfat konusunda onları müjdelemektedir. Dolayısıyla ayet onların karakter ve kişiliklerinin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Onlara şu dört şeyin kendilerini beklediğini haber vermektedir: a. Altlarından ırmaklar akan cennetler, b. İçinde sürekli kalacakları cennetler, c. Tertemiz eşler ve d. Allah'ın rızası.

Al-i İmran suresi 3/174:

“فانقلبوا بنعمة من الله وفضل لم يمسسهم سوء واتبعوا رضوان الله والله ذو فضل عظيم”

“Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve bollukla geri döndüler, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadı. Ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük lütuf sâhibidir.”

Uhud savaşından dönüşte Ebu Süfyan, daha önce yapılan Bedir savaşının intikamını almak maksadıyla Hz. Peygamber Efendimize şöyle demişti: “Bedir savaşının yıl dönümünde yine aynı yerde buluşalım ve savaşalım.” Peygamber Efendimiz; “İnşallah”, buyurmuştu. O gün gelince, Ebu Süfyan ordusu ile savaşa çıktı, fakat Allah kalbine bir korku vermekle Bedir mevkiine varamayıp geri döndüler. Müslümanlar Bedir'de düşmanı bekledilerse de onlarla karşılaşamadılar. Ancak, orada alış-veriş yaparak, bir hayli kâr ve ticaret yaptılar ve böylece selâmetle geri döndüler, Peygamberin emrini dinlediklerinden de Allah'ın rızasına kavuştular. İşte, bu ayet-i kerime, bu olay üzerine nazil oldu. Bu sefere “Küçük Bedir Seferi” denir.²⁰⁸

Bu ayette Resule itaatin Allah'ın rızasına erişmek için bir sebep olduğu üzerinde durulmaktadır. Böylelikle insanlara, emre uymanın gereği üzerinde bir yol göstermektedir.

Maide suresi 5/2:

“يا أيها الذين آمنوا لا تحلوا شعائر الله ولا الشهر الحرام ولا الهدى ولا القلائد ولا آمين البيت الحرام يبتغون فضلا من ربهم ورضوانا وإذا حللتم فاصطادوا ولا يجرمنكم شنآن قوم أن صدوكم عن المسجد الحرام أن تعتدوا وتعاونوا على البر والتقوى ولا تعاونوا على الإثم والعدوان واتقوا الله إن الله شديد العقاب”

“Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne haram aya, ne kurbanı, ne gerdanlık(lı kurban)lara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arzu ederek Beyt-i haram'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i

²⁰⁸ Ali Fikri Yavuz Meali. İlgili ayetin dipnotu.

haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi suç işlemeye itmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.”

Allah bu ayette kendi rızasını kazanmak için eylemlerde bulunanlara karşı saygılı olunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla insanlara psikolojik olarak ahlaki bir takım uyarılarda bulunmaktadır.

Ra'd suresi 13/22:

“والذين صبروا ابتغاء وجه ربهم وأقاموا الصلاة وأنفقوا مما رزقناهم سرا وعلانية ويذرؤون بالحسنة السيئة أولئك

”لهم عقبى الدار

“Ve onlar Rablerinin yüzünü (rızasını) arzu ederek (nefsin gücüne giden şeylere) sabrederler; namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak (hayır yoluna) harcarlar ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte şu yurdun sonucu onlarıdır”

Bu ayette ise insanlara sabır ile Allah'ın rızasını kazanmanın doğru orantılı olduğunu ifade edilerek dolayısıyla onların kişiliklerinin oluşması noktasında bazı öğütlerde bulunmaktadır.

Kehf suresi 18/28:

“واصبر نفسك مع الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه ولا تعد عينك عنهم تريد زينة الحياة الدنيا

”ولا تطع من أغفلنا قلبه عن ذكرنا واتبع هواه وكان أمره فرطاً

“Nefsini, sabah akşam, rızasını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut (onlarla beraber bulunmağa candan sabret). Gözlerin, dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmayın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz keyfine uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itaat etme.”

Bu ayette de Allah rızasının önemi üzerinde durulmaktadır. Yapılan tüm fiillerin O'nun rızası gözetilerek oluşmasına imada bulunmaktadır. Böyle insanlarla beraber olunması gerektiği noktasında insanlar bir anlamda iyi olan bir toplum psikolojisine doğru yönlendirilmektedir.

Taha suresi 20/84:

”قال هم أولاء على أثري وعجلت إليك رب لترضى

“Dedi: “Onlar benim arkamdan geliyorlar, ya Rabbi razı olman için sana çabuk geldim.”

Allah bu ayette Hz. Musa (a.s.)’ın diliyle bir olay anlatmaktadır. Onun bu davranışının temelinde yatan ana unsurun Allah rızası olduğunu ifade buyurmaktadır. Peygamber’in şahsında insanlara bir yol göstermektedir.

Neml suresi 27/19:

“فتبسم ضاحكا من قولها وقال رب أوزعني أن أشكر نعمتك التي أنعمت علي وعلى والدي وأن أعمل صالحا

”ترضيه وأدخلني برحمتك في عبادك الصالحين (Süleyman) Onun sözüne gülümseyerek dedi:

“Rabbim, bana ve anama, babama lütfettiğin nimete şükretmemi, senin beğeneceğin faydalı bir iş yapmamı gönlüme ilham eyle ve rahmetinle beni iyi kullarının arasına sok.”

Bu ayette Allah Süleyman Peygamber’in Allah rızasına verdiği önemi anlatmaktadır. Onun şahsında bizlere de yapacağımız işlerin Allah tarafından beğenilip razı olunmasının önemine parmak basılmaktadır.

Hadid suresi 57/27:

“ثم قفينا على آثارهم برسلنا وقفينا بعيسى ابن مريم وآتيناه الإنجيل وجعلنا في قلوب الذين اتبعوه رأفة ورحمة

ورهبانية ابتدعوها ما كتبناها عليهم إلا ابتغاء رضوان الله فما رعوها حق رعايتها فآتينا الذين آمنوا منهم أجرهم وكثير منهم فاسقون”

“Sonra bunların peşinden art arda elçilerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa’yı da onların ardına kattık; ona İncil’i verdik ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk. İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah’ın rızasını kazanmak için kendiliklerinden uyguladılar ama ona gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmıştır.”

Bu ayette ise Hıristiyanların Allah rızasına yönelik bir şey yaptıkları ama sonucun yanlış olduğu hususuna temas edilmektedir. Neticede herkesin yaptığının karşılığını alacağı vurgulanmaktadır.

Mümtehine suresi 60/1:

يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا عدوي وعدوكم أولياء تلقون إليهم بالمودة وقد كفروا بما جاءكم من الحق يخرجون الرسول وإياكم أن تؤمنوا بالله ربكم إن كنتم خرجتم جهادا في سبيلي وابتغاء مرضاتي تسرون إليهم بالمودة وأنا أعلم بما أخفيتم وما أعلنتم ومن يفعله منكم فقد ضل سواء السبيل

“Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah’a inandığınızdan dolayı Elçiyi ve sizi (yurdunuzdan) çıkardıkları halde siz onlara sevgi iletiyorsunuz. Benim yolumda cihat etmek ve benim rızamı kazanmak için (yurdunuzdan) çıktığınız halde içinizde onlara sevgi (mi) gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur.”

Bu ayette Allah kendi yolunda cihat ile rızasını kazanmayı bir nevi eş değer tutmaktadır. Yani insanlara kendi rızasının önemini anlatmaya çalışmaktadır.

Leyl suresi 92/20:

“إلا ابتغاء وجهه ربه الأعلى”

“Yalnız yüce Rabbinin rızası için verir.”

Allah bu ayette kendi rızasının önemine, yapılan hayır ve iyiliklerin rızasını kazanmak için yapılması gerektiğine işaret ederek insanın manevi yönden karakterinin oluşumunu sağlamaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; “Yüce Allah, Kur’an-ı Kerim’de rıza kavramını öncelikle ve özellikle kendi rızası çerçevesine oturtmuştur. Yani rızanın temel vurgusu Yüce Allah’ın razı olmasına yöneliktir”. Allah, kimin inanç, söz, fiil ve davranışını beğenirse ondan razı olmaktadır. Tabi O’nun razı olması için kulun bunu istemesi de gerekir. Bu da Allah’ın rızasını kazanmada en önemli etkenin niyet ve düşünce olduğunu göstermektedir. Yani kul da Allah’tan razı olmaktadır. Burada yine merkezde Allah yer almaktadır. “Bir kulun Allah’tan razı olması, Allah’ın kendisi için var kıldığı ya da yarattığı her şeyi içtenlikle kabul etmesi, hoşnut ve memnun olmasıdır. Bu noktada kul, Yüce Allah ile olan bağını en üst seviyeye çıkarmaktadır. Çünkü ayetlerin de işaret ettiği gibi rıza, Allah ile kul arasında bulunan karşılıklı bir iletişimdir. Yüce Allah’tan razı olan kişi, Allah’ın takdir ettiği her şeyin kendisi için hayırlı olduğu

düşüncesiyle tam bir teslimiyete sahiptir. Kısacası razı olmak tabiri Yüce Allah ve kul arasında karşılıklı memnuniyet, sevgi, rıza, kabul ve samimiyetin diğer adıdır”.²⁰⁹

2.1.3.1. Allah Rızası ile İlişkili Ayetlerde İnanan Bireye Yöneltilen Mesajlar

1-Allah rızası ile ilişkili ayetlerde bireye yöneltilen mesajlardan ilki kişinin hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması gerektiğidir: Burada öncelikle ele alınması gereken ilk husus, bireyin Allah rızasını elde etmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması gerektiğidir. Konuyla ilgili olarak burada Tevbe suresinin 9/100. Ayetine yer vermek istiyoruz:

“Muhacirlerden ve Ensar’dan (İslâm’a girmekte) ilk öne geçenler ile bunlara güzelce tabi olanlar... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. (Allah) onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.”

(والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار والذين اتبعوهم بإحسان رضي الله عنهم ورضوا عنه وأعد لهم جنات)
(تجري تحتها الأنهار خالدين فيها أبداً ذلك الفوز العظيم)

Bu ayete göre İslam’ı ilk kabul eden Muhacir ve Ensar ile onlara iyilikle uyanlardan da Allah razı olmuştur.

Ayette Allah’ın rızası için kulun göze aldığı hususlara dikkat çekilmektedir. Allah, yapılan fedakârlıklara karşılık olarak ashaptan razı olmuş ve onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın kendisinden razı olduğu bu topluluğa “es-Sâbikune’l-evvelûn” denilmektedir. “Sabık” öne geçen, erken hareket eden; “evvel” ise ilk, önce gibi manalara gelir.

Tabiînden Saîd b. Müseyyeb’e göre, iki kıbleye yönelip namaz kılma dönemine yetişen Ashab-ı Kiram’dır. Mekke’deki Kabe’ye yönelip namaz kılınmadan önce Müslümanlar bir süre Kudüs’teki Beytü’l-Makdis’e doğru namaz kılıyorlardı. Daha sonra kıblenin değiştirilmesiyle birlikte ilgili Bakara suresinin 144 ve 150. ayetleri inince, Müslümanlar artık bundan sonra beş vakit namazda ve kıldıkları diğer nafîle namazlarda Kabe’ye doğru yöneldiler. Bu konuda Katade ve İbn Sirin de aynı görüştedirler.

Ata’ b. Ebî Rebah’a göre ise bunlar Bedir savaşına katılan mü’minlerdir.

²⁰⁹ Sevgi Tüttün, *agm*, 160-161.

Şa'bî'ye göre, Hudeybiye'de Bey'âtü'r-Ridvân'da bulunanlardır. Tarihçilerin tespitine göre, o gün Hudeybiye'de 1400 sahâbi bulunuyordu.

Müfessir Muhammed b. Kâb el-Kurazî'ye göre, Ashab-ı Kirâm'ın hepsidir. Çünkü herkesten önce onlar Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arkadaş olma fazilet ve bahtiyarlığına erişmişlerdir.

Müfessir Fahrüddin er-Râzî'ye göre, ilk hicret edenler ve Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'e ilk yardım edenlerdir.

Bu tespit ve görüşlerin hemen hepsinde büyük çapta hakikat payı vardır, hatta hepsi de isabetlidir, diyebiliriz. Nitekim Cuma suresinin baş kısmında. Haşr suresinde ve Enfal suresinde bu konuya ayrı ayrı ifadelerle temas edilmiştir.

Öne geçip ilk olmak üç şeyle gerçekleşir:

- Samimi iman
- Zaman
- Mekân...

O halde Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e ilk uyanlar, ilk hicret edenler, ilk yardımda bulunanlar, Bedir savaşına ilk katılanlar, Hudeybiye'de bey'atte ilk bulunanlar, Kur'ân'daki deyimine kapsamına girmektedir. Sonra da sözünü ettiğimiz bahtiyarlara iyilik ve güzellikle uyanlar gelir ki, onlara "Tabî'n" deniliyor. Öyle ki, Ashab-ı Kirâm'ı iyilik, hayır ve fazilette örnek edinen ve bu hususlarda onlara samimiyetle uyanlar söz konusudur.

2-Allah rızası ile ilişkili ayetlerde bireye yöneltilen mesajlardan ikincisi kişinin sadece Allah rızasını gözeterek yardım etmesidir: Burada Allah rızasını elde etmenin en iyi örneğini teşkil ettikleri için ilk hicret edenlerin ve onlara ilk yardım edenlerin önemi üzerinde durmak istiyoruz. Tevbe Suresi 100. Ayette belirtildiği üzere "*Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular...*" ifadesi ile Allah (c.c), ilk hicret edenlerle, ilk yardımda bulunanları ve bu iki bahtiyar mü'minlere iyilikle, güzellikle uyanları övüyor. Zira gerek Mekke'den Habeşistan'a, gerekse Mekke'den Medine'ye ilk hicret edenlerin büyük bir fedakârlık ve fazilet örneği verdikleri muhakkaktır. Bunları kısaca sıralayacak olursak, gösterilen fedakârlığın mana ve büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz:

- Evini, yurdunu, malını ve hısımlarını terk etmeleri,

-Allah'tan başka dayanakları olmadığı halde yabancı bir ülkeye veya beldeye göç etmeleri,

-Allah ve gönderdiği din uğrunda her şeylerini feda etmekten çekinmemeleri, üstelik bunu gerçekleştirdikleri oranda mutluluk ve huzur duymaları.

İşte bu üç husustur ki, onları rıza mertebesine yükseltmiştir. Sonra da bu bahtiyarlara samimiyetle uyanlar gelmektedir. Gerçi bu ikinciler de rıza mertebesine lâyık görülmüşlerdir; ama gerek hicret, gerekse Resülullah'ın (s.a.v.) en sıkışık günlerinde İslâmiyet'in kök salıp gelişmesi için yapılan yardım sebebiyle açılan yol, ortada duran misaller ve hazırlanmış bir ortam bulunuyordu. O bakımdan birincilerin iman, azim, kararlılık, fedakârlık ve fazileti ölçü kabul etmez bir dereceye kadar yükselmiştir.

“Mekke müşriklerini son derece tedirgin eden husus, hicret edenlerin Medine’de Ensar tarafından sıcak bir ilgi, samimi bir duygu ve göz yaşartan sevinçli bir hava içinde karşılanmaları ve gereken her türlü yardımı yapmaları olmuştu. Şüphesiz ki, bu da kıyamete kadar gelecek olan Müslümanlar için en güzel misaldir. Zira Ensar bu ilgi ve davranışlarıyla bir anda bütün putperestleri ve çevrelerinde kümelenen Yahudileri kendi aleyhlerine çevirmiş oldular. Bu hiçbir zaman az bir fedakârlık, küçük bir himettir denilemez. Ama iman, İslâm, Kur’an ve Peygamber sevgisi ve her şeyin üstünde Allah rızası, onlara diğer bütün şeyleri önemsiz göstermişti, öyle ki onların iman ve irfanı hiçbir engel tanımıyordu”.²¹⁰

3-Allah rızası ile ilişkili ayetlerde bireye yöneltilen mesajlardan üçüncüsü bireyin her daim iyilik yapmaya hazır olması ve bu vasıfla donanmış olmasıdır: Bu durumla alakalı olarak İnsan suresinin 76/8-9. Ayetlerinde şöyle belirtilir: “*Onlar yoksulu, yetimi ve esiri isteyerek doyururlar. Ve şöyle derler: Biz sizi gerçekten Allah rızası için doyuruyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de teşekkür bekliyoruz.*” Kur’an iyiliği, karşılığını kuldan almak beklentisiyle değil, iyi, güzel bir davranış olduğu için ve iyiliği Allah istediği için, sadece Allah rızası için yapmak gerektiği belirtmiştir.²¹¹ Ayetlerde kişilik gelişimi açısından inanan bireyi infak yapması, yardımsever olması gibi olumlu kişilik özelliklerine yönlendirme söz konusudur. Bunu yaparken olumsuz kişiliklerde var olan çıkarıcı kişilikten uzaklaştırır.

²¹⁰ Yıldırım, Kur’an Tefsiri, 5/2582-2585.

²¹¹ Hüseyin Peker, Osman Eyüpoğlu, “*Birey ve Toplum Açısından Din Eğitime Duyulan İhtiyaç*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sy. 9-10 (2014): 14.

2.1.4. İnanan Bireyin Allah Rızası ile İlişkili Ayetlerdeki Emredici ve Yasaklayıcı Normlar Karşısındaki İdeal Tutumu

İnanan bireyin, Allah rızası ile ilişkili ayetlerdeki emredici ve yasaklayıcı normlar karşısındaki tutumu her zaman için itidal yani orta yolu benimsemek olmalıdır. Zira İslam'da "ifrat" ve "tefrit" diye iki önemli kavram vardır. İfrat bir konudaki aşırılığı, tefrit de azlığı ifade eder. İslam Dini bu ikisini de uygun bulmaz. Bunların ortasında yer alan bir de "itidal" kavramı vardır. İtidal orta kararlılık demektir. Ölçülü, dengeli hareket etme anlamına gelir. İslam'ın bizden istediği de budur. "İslam bir konudaki aşırı fazlalığı da, aşırı azlığı da uygun bulmamaktadır. Çünkü bu, hem birey hem de toplum için zarar verici bir durumdur. Örneğin, yemede, içmede, harcamada ölçülü, dengeli olmak önerilmektedir. Cimriliğe de savurganlığa da karşı çıkılmakta, cömertlik tasvip edilmektedir".²¹²

Bir konuda tutum takınırken, isyankâr, azgın bir tutumu da, pasif bir tutumu da onaylamamakta, onurlu, kararlı, istikrarlı ve kişilikli bir duruş sergilenmesini istemektedir.²¹³

Duygularda da aşırılıktan kaçınmak esastır. Kendini üstün görmek de aşağı görmek de yanlıştır.²¹⁴ Bu ikisinin ortasında yer alan mütevazı olmak esastır.²¹⁵ Yine İslam, bir olumsuzluk, bir yanlış karşısında öfkeli hareket etmeyi de, tepkisiz olmayı da eleştirir. Çünkü bunların biri ifrat, diğeri de tefrittir. İkisi de uç noktalardır. İslam'ın istediği, bunların ikisinin arasında yer alan cesarettir.²¹⁶

İslam Dini sevginin de, kinin de insanı aşırı davranışa götürmemesi gerektiğini belirtir. Çok sevdiği kişinin aleyhine dahi olsa yanlışa, haksız olabilecek bir davranışa sapılmamalıdır.²¹⁷ Aynı şekilde birisine duyduğu kin de, insanı haksız davranışta bulunmaya itmemelidir.²¹⁸ Her iki durumda da ölçülü, dengeli, adil bir tutum sergilenmelidir.

²¹² Araf, 7/31; Furkan, 25/67.

²¹³ Nahl, 16/90; En'âm, 6/68.

²¹⁴ İsrâ, 17/37.

²¹⁵ Furkan, 25/63.

²¹⁶ Fetih, 48/29; Kalem, 68/48.

²¹⁷ Nisa, 4/135.

²¹⁸ Maide, 5/8.

Mal, mülk ve paraya sahip olmada, bu yöndeki istek ve arzular da aşırılık hoş görülmez.²¹⁹ İslam ne başkasına muhtaç olacak derecede miskin bir hayat yaşamayı, ne de lüks, şatafatlı, debdebeli bir hayatı onaylar.

İslam'ın önerdiği, normal düzeyde geçimini, ihtiyaçlarını sağlayacak bir hayata sahip olmaktır.²²⁰

Dolayısıyla İslam Dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına baktığımızda, İslam'ın öngördüğü dindarlığın dengeli bir dindarlık olduğu çok açık olarak anlaşılmaktadır.²²¹

2.1.5. İnanan Bireyin Kişiliği Üzerinde Allah Rızası ile İlgili Ayetlerin Etkisi

Allah rızası ile ilgili olana ayetlere baktığımızda bu ayetlerle inanan bireyin kişiliğinin inşa edilmeye çalışıldığını açık bir şekilde görülmektedir.

İlahi kaynaklı bir kitaba inanıyor olmanın, bireyin iç dünyasında önemli tesirleri görülür. Allah'ın kelamıyla muhatap olmak, bu dünyada her insana nasip olmayan önemli bir ayrıcalıktır. Çünkü bu kitap, insanın bu dünyada yapacak olduğu iyiliklerin karşısında yine kendisi gibi insanlardan bir menfaat beklememesini tavsiyesinde bulunur. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın rızasını istemekle ilgili sekiz ayet yer alır. Bunların beş tanesi "ibtigâ" mastarı ile gelir. Mesela bir ayette, "*İnsanlardan öylesi var ki, nefisini ve kendisini Allah'ın rızasını kazanmaya satar. Allah da kullarına çok şefkatlidir.*"²²² buyrulur.

(ومن الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله والله رءوف بالعباد)

Allah'ın rızasının önemi üzerinde duran bu ayet, müşrik kişileri yakalayıp işkence yapmış olduğu bazı sahabeler ile ilgili olarak inmiştir.²²³ Sözü edilmekte bulunan kişiler, sahip oldukları inançlarından vazgeçmeyip ölmeyi göze almıştı. Ayeti kerimede onların yapmış olduğu hal ve hareketlerin Allah'ın rızasını kazanmak adına olduğu belirtilir. Nitekim davranışlar bazında insan kendini ya nefsanî tutkularını gidermeye ya da Allah'ın rızasını elde etmeye adar.²²⁴ İşte bahse konu olan bu insanlar, yaşamları pahasına dahi ikinci ölçüyü esas almışlar ve Allah'ın rızasını kazanmış oldular. Bu durum

²¹⁹ Hümeze, 104/1-4.

²²⁰ Kasas, 28/77.

²²¹ Hüseyin Peker, Osman Eyüpoğlu, "Birey ve Toplum Açısından Din Eğitime Duyulan İhtiyaç", , *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 37 (2014): 9-10.

²²² Bakara 2/207.

²²³ er-Râzî, Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, İstanbul, 1307, II,283; el-Kurtubî, Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l- Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1952, III, 20-22.

²²⁴ Kur'an Yolu, *Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: D.İ.B., 2006), I, 322-323.

o kadar ehemmiyetli bir seçenektir ki, Cenabı Allah'ın rızasına tabi olmak adına gerekir ise bütün kişisel menfaatlerini terk etmişlerdir.²²⁵ Bununla birlikte ayette kişinin, kendini feda etmesinin Allah'ın rızasına erişmenin tek yolu olabildiğine işaret edilir.²²⁶

2.1.5.1. İnanan Bireyin Kişiliği Üzerinde Allah Rızası ile İlgili Ayetlerin Etkisinin Kolektif/Toplumsal Yansımaları

Kur'an'ın benimsediği ideal toplum vasıflarından biri, Müslümanlar arasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temin edilmesi, müminlerin birbirleri hakkında sorumluluk sahibi olmalarının bilincine varmış olmalarıdır. Zira Kur'an'ın ana konusu insan olup, inançlı bireylerde örnek bir kişilik inşa ederek, ideal bir toplum oluşturmayı öngördüğü görülür.²²⁷ Böylelikle, insan ve insanın tanıtılması Kur'an'da geniş bir yer tutar. Kur'an'ın muhatabının insan ve hedefinin, insan hayatının, amacına uygun olarak düzenlenmesi olduğu dikkate alınır, insan üzerinde bu kadar çok durmasının doğal olduğu görülür. Bu, aynı zamanda Kur'an'ın kendi ifadesiyle, insanı en iyi tanıtanın Allah olmasının bir sonucudur.²²⁸

Kur'an-ı Kerim hem birey olarak hem de cemiyet olarak insanoğlundan bahsetmektedir, insanoğluna hitap eder. Kur'an her yanıyla, içinde yer alan her tür insanıyla, çeşit çeşit hadiseleriyle, harbi ve sulhu ile korkusu ve güvenliği ile, azabı ve refahı ile, imanı ve tuğyanı ile “cemiyeti” anlatmış bulunmaktadır; bireylerden, cemaatlerden (gruplardan), birliklerden, ailelerden, ümmetlerden, milletlerden, inanıp inanmayanlardan bahsetmiş bulunmaktadır.²²⁹ Yani insanların yaşamlarıyla doğrudan ilgilendir. Ayrıca, Kur'an toplumu oluşturan bireylerin Allah'ın razı olduğu bir kul olması için manevi açıdan eğitilmesi ve ahlaki kişiliğin oluşumuyla da ilgilendirilmiştir.

Konuyla ilgili olarak Bakara suresinin 2/265. Ayetinde şöyle buyrulur: “*Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki imanı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu da tepe üzerinde bulunan bir bahçeye benzer ki, bol yağmur değince ürününü iki kat verdi. Yağmur değmeseydi bile çisinti olurdu. Allah yaptıklarınızı görmektedir.*”

²²⁵ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmed Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 60.

²²⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), 541-543.

²²⁷ Özsoy, Sünnetullah, 131.

²²⁸ Necm 53/32; Şanver, Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi, 44.

²²⁹ Lütfullah Cebeci, “Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme”, İslami Araştırmalar, S. 3, Ocak 1987, 7.

ومثل الذين ينفقون أموالهم ابتغاء مرضات الله وتثبيتاً من أنفسهم كمثل جنة بربوة أصابها وابل فآتت أكلها“

”ضعفين فإن لم يصبها وابل فطل والله بما تعملون بصير“

Bu ayet, Yüce Allah’ın rızasını aramanın toplumsal açıdan önemi üzerinde durur. Söz konusu ayette mallarını Allah’ın yolunda emredildiği gibi harcayan kişilerin ahvali ile ilgili bir benzetme yapılmıştır. Bu niyet ile harcama yapan kişiler, ilkin Allah’ın rızasını talep ederek nefislerini buna alıştıırırlar. Zira Yüce Allah’ın rızasını temin etmek adına, uzun süre infakta bulunma durumu insanda bir alışkanlık durumunu alır ve bu husus ayette “*tesbîte ’n min enfüsihim*” olarak geçer.²³⁰ Ayrıca bu tabire, istenen karşılığın sadece Yüce Allah’tan beklendiği manası da verilir.²³¹

Ayetten çıkarılan bir başka sonuç da Allah’ın rızasını kazanma yolunun, Allah’ı merkeze alan bir niyetle infakta bulunmak olduğudur. Bu niyetle hareket eden insan, olumsuz kişilik özelliği olan cimrilik duygusundan uzaklaşarak, olumlu kişiliğe yönelir. Allah rızası için yapılan davranışlar, kişinin ahlaki gelişimini güzel hale getirir.

2.2. “ALLAH RIZASI”ANLAYIŞININ İNANAN BİREYİN MOTİVASYONU VE DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ YAPISAL ETKİLERİ

Kişiliğin oluşması esnasında, biçimlenmesinde, gelişmesinde davranış ve tutumu başlatan, ortaya çıkartan, devam ettiren, yönlendiren şuurlu ya da şuursuz birtakım etkenler vardır ki buna güdü veya motivasyon adı verilir.²³² Bu durum İslami terminolojide niyet olarak tanımlanmıştır. İslam kişinin kalbinden geçirdiği niyetine çok değer verir ve davranışlarının temeline bunu yerleştirir. Bu açıdan iyi motive olduğu düşünülürse kişi bir işe başlamadan önce Allah rızasını gözeteceğinden o işte daha da muvaffak olacağı aşikardır. Zira o kişiyi başladığı o işte motive eden en önemli şey ulaşmak istediği Allah rızasıdır. Bunun dünyalık hiçbir şeyle bedeli ölçülemez, hiçbir şeyle mukayesesi yapılamaz.

Her konuda “Allah rızası için” ifadesini kalben veya fiilen söyleyerek niyet etmeye alışan insan, gün gelir Allah’ın rızasının olmadığı fiilleri işlememeye başlar. Niyet o kişide bir karakter hâline gelince, yanlış ve günaha meyletmek onun için zorlaşır.

²³⁰ er-Râzî, Mefâtîhu’l-Ğayb, II, 504

²³¹ Yıldırım, Celal, İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri, İzmir, 1986, II, 752. Bu konuda bk. Sevgi Tütün, Kur’an’da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler, DEÜİFD, XXXIV/2011, 153.

²³² Köknel, age, 55.

Allah adına yiyen, Allah adına içen, Allah adına okuyan, Allah adına yazan, Allah adına uyuyan, Allah adına dinlenen Allah adına çalışan, kişi yalan söyleyemez, gıybet edemez, başkasının hakkını ve hukukunu yiyip çiğneyemez, kalp kıramaz. Zira Allah için kul hakkı yenmez, yalan söylenmez, gıybet edilmez, adam aldatılmaz, kalp kırılmaz, rüşvet alınmaz.

Kuran-ı Kerim’de Allah’ın rızasını isteme ile birlikte ona ayak uydurmak da ayrı bir ehemmiyet teşkil eder. Zira Allah rızası bireyi motive eden en önemli motivasyon aracıdır. Mesela bu konuda Kur’an-ı Kerim’de geçen “*Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün*”²³³ (تراهم ركعاً سجداً يبتغون فضلاً من الله ورضواناً) ayetinde müminlerin rükû ve secdelerinin, inkârcı ve riyakâr kimselerinkinden farklı olduğu açıklanmaktadır.²³⁴ “*Çünkü müminler rükû ve secdelerini yaparken de bir başka bir amaç ve gaye ile değil sadece Allah’ın rızasını gözeterek yaparlar*”.

Davranışlarında Allah rızasını gözetten bir mü’min kimseyi incitmez, kötülük yapmaz, dünyalık bir menfaat beklemez, herkese iyilik yapmaya gayret eder. Dolayısıyla Allah’ı hoşnut ve memnun etme felsefesine sahip olan bir birey davranışlarını olumlu yönde düzeltmek durumundadır. Zira insan davranışlarının anlamını belirleyen şey kişinin kalbinden geçirdiği niyetidir. Çünkü niyet faaliyeti ister tabii, ister dini, isterse kültürel, ister örfî olsun objektif bir gerçekliğe dayanır. Dinamik psikoloji niyeti, “bir duygu ile açık bir ilişki ve uyum içinde bulunan gaye için ferdin çabalaması” olarak tanımlar. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in de “*Davranışlar niyetlere göredir...*” anlamına gelen hadisi de davranışta güdülen amacın, onun dini ve ahlaki değerini ve sorumluluğunu belirlediğini ortaya koymaktadır.²³⁵ Bu durumda kişinin aklından geçirdiği olumlu düşüncesi sonucunda ortaya çıkan davranışı, o kişiyi iyi eylem ve faaliyet yapmaya sevk etmektedir.

Din, bireyi ilgilendiren psikolojik bir vakıa olduğu gibi toplumu da ilgilendiren sosyolojik bir olaydır. Sosyolojik olarak toplumun, dini nasıl yaşadığı, tarihsel bir şekilde incelendiği zaman dinlerin ilk olarak bireylere nüfuz ettiği daha sonra onlarda yerleşip kök salmış olduğu, öte yandan mecburi bir şekilde bireylerin üstüne çıkıp tarafsızlaştığı

²³³ Fetih 48/29.

²³⁴ er-Râzî, “Mefâtîhu’l-Ğayb”, VII, 579.

²³⁵ Hökelekli, *age*, 83.

ve bundan dolayı fertten ferde giden bir köprü vazifesini yerine getirmiş olduğu anlaşılmaktadır.²³⁶

Sosyologlar, dini davranış olmadan yani dini yaşantının olmadığı bir toplumda dinin varlığını sürdürebilmesine şüphe ile bakmaktadırlar. Çünkü psikoloji alanındaki çalışmalar, aynı anda birçok insan tarafından topluca gerçekleştirilen çalışmalar olması nedeniyle bu hareketlerin son derece güçlü bir cemaate sahip olduğunu göstermektedir.²³⁷

Konumuzla ilgili olarak burada Kur'an-ı Kerim'den iki örneğe yer vereceğiz:

Bunlardan birincisi Al-i İmran suresinin 3/174. ayetidir. Burada şöyle buyrulur: (فانقلبوا بنعمة من الله وفضل لم يمسسهم سوء واتبعوا رضوان الله والله ذو فضل عظيم) *“Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve bollukla geri döndüler, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadı. Ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük lütuf sâhibidir.”*

Diğer ayet ise yine Al-i İmran suresinin 3/162. Ayetidir. Bu ayette ise şöyle buyrulur: (أفمن اتبع رضوان الله كمن باء بسخط من الله ومأواه جهنم وبئس المصير) *“Hiç Allah'ın rızasına uyan kimse; Allah'ın hışmına uğrayan, yeri de cehennem olan adam gibi olur mu? Ne kötü sonuçtur orası!”*

Birey bütün fiillerinde hür iradesini “Allah'ı isteme” ya da “Allah'ın rızasını isteme” şeklinde belirlemek zorundadır.²³⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerim, yapılmış olan bütün iyiliklerin Allah rızası adına yapılır ise kabul göreceğini belirtmekte, gösteriş için yapılan harcamaları kınamaktadır. Allah'ın rızasını kazanmak (fî sebilillah) için malını sarf etmeyi emretmektedir. Bu meselede Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde buyurmuştur:

قد جاءكم من الله نور وكتاب مبين

يهدي به الله من اتبع رضوانه سبيل السلام ويخرجهم من الظلمات إلى النور

*“Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıktan aydınlığa çıkarır.”*²³⁹

²³⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 227-229.

²³⁷ Ünver Günay, *age*, 248.

²³⁸ Bk. Rûm 30/38-39; Ahzâb 33/29; İnsân 76/9; Mustafa Çağrıncı, Hayati Hökelekli, İrade, DİA, XXII, 381; Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve İnsan* (Konya: Esra Yayınları, 1996), 266.

²³⁹ Mâide 5/15-16.

İşte tüm bunları dikkate alan insan başkaları ile olan ilişkilerinde son derece hassas davranır, yaptığı iyilikleri dünyalık bir menfaat gözeterek değil, sadece rızay-ı bâri yani Allah rızası için yapar ve davranışlarını da buna göre düzenlemeye gayret eder.

2.2.1. İnanan Bireyin Olumlu Kişilik Gelişiminde “Allah Rızası” Anlayışının Yeri

Konuya başlarken öncelikle inanan bireylerin yaşantılarında karşılaştıkları zorluklar ve acı veren olaylarla başa çıkmada önemli etkisi olan kaza ve kader inancına yer vereceğiz. Ayrıca Allah rızasıyla olan ilişkisini inceleyeceğiz.

Kader sözlükte “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızasını daraltmak” gibi manalara gelir. “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” diye tarif edilir.

Kaza ise “Hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek, yerine getirmek” anlamlarına gelir. “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi” şeklinde tanımlanır.

Allah ezeli ilmiyle insanın fiillerini nasıl yapacağını bilir ve insanın bu fiile yönelmesi sonucunda kazasını gerçekleştirir. İnsan, fiillere yönelirken kendi iradesine göre yapar. Allah, İnsanlara cüz’i irade vermiştir. İradelerini iyi veya kötü yönde kullanmak, kişinin kendi özgür iradesine kalmıştır.

İnsanların yapmış oldukları fiillerde Allah’ın sevk etme veya müdahale etme gibi bir durum söz konusu değildir. Fiillere yönelirken hür iradesini kullanarak iyi ya da kötüye yönelir. Bu durum kaza ve kader konusu yapmış olduğu fiiller açısından mazeret teşkil etmez.²⁴⁰

Kaza ve kader inancının bilincinde olan insan eylemlerini yaparken, yaptıklarından sorumlu olduğunu ve hesaba çekileceğini bilerek hareket eder. Allah’ın rızasını gözeterek fiillerine yön veren inançlı birey, bu fiillerinin sonunda başına gelen kötü olaylar karşısında elinden bir şey gelmiyorsa, Allah’a sığınarak ve Allah’tan gelene razı olarak “kader” diyerek bu olayların etkisinden büyük oranda kurtulabilir.²⁴¹ Bu durum psikolojik açıdan bireyin olumsuz durumlarla başa çıkmasına ve stres, kaygı gibi olumsuz düşüncelerden uzaklaşmasını sağlar. Böylece birey olumsuz düşüncelerden arınmış, olumlu bir düşünce yapısına sahip olur. Bu bakımdan dini inancın kişiliğe etkisi oldukça önemlidir.

²⁴⁰ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü’t Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara:İSAM Yayınları, 2002), 395.

²⁴¹ Hüseyin Peker, *age*, 249-250.

Zira dini inanç sahibi insan, her şeyden üstün yüce bir varlığın mevcudiyetine ve bu yüce varlığın, ondan yapmasını ve yapmamasını istediği taleplerinin olduğuna ve o talepleri yerine getirme yükümlülüğü bulunduğuna inanmış demektir.²⁴² Bu yükümlülüğün bir gereği olarak Allah ondan kişiliğini düzeltmesini, ahlak ve erdem sahibi olmasını, kötü tutum ve düşüncelerden uzaklaşmasını dolayısıyla kişiliğini pozitif yönde geliştirmesini ister. Yüce Allah'ın ondan istediği bu olumlu yöndeki gelişim sayesinde, zamanla onun düşüncelerinin değiştiğini ve takdir edilen örnek bir kişiliğin ortaya çıkmış olduğunu gözlemleriz.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın rızasına tabi olan kişilerin ahvallerinden bahsedilmektedir. Örneğin Maide suresinde; “Allah, onunla rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir.”²⁴³ (يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ) mealindeki ayette, Allah'ın, rızasına uyanları selamet yollarına ardından da hidayete ilettiği anlatılmaktadır.²⁴⁴ Selamet yolları; “her türlü afetten, korkulacak şeylerden uzak, güvenliğe kavuşturacak olan selamet yurdu yani cennete götüren esenlik yollarıdır” şeklinde açıklandığı gibi ‘Allah’ın dini yani İslam’ olarak da yorumlanmıştır.²⁴⁵ İkinci olarak da Yüce Allah'ın rızasına uyanların, selamet yollarına ulaşmalarının yanı sıra aydınlığa çıkarılmaları ve hidayete ermelerinden bahsedilmektedir.²⁴⁶ Bunlara erişmenin yolu da fikri olarak Yüce Allah'ın rızayı ilahisini elde etme niyetine sahip olabilmektir.²⁴⁷ Sonuç olarak, rızayı kazanmak amaçlı yapılan fiillerde, kişiye güven veren onu rahatlatan, ona hidayet sağlayacak vaat söz konusu ki bu bireyin olumlu kişilik gelişimi açısından önemlidir. Çünkü inanan birey, Allah'ın rızasını kazanma düşüncesiyle hareket ettiği için, maddi ya da manevi zararlarla karşılaştığında bu sıkıntılardan Allah'a sığınır ve manevi olarak kişide rahatlama söz konusudur. Bu da kişinin olumsuz davranışlardan uzak durmasını sağlar.

²⁴² Hüseyin Peker, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”. *Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy.1 (1986): 103-104.

²⁴³ Mâide 5/16.

²⁴⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, 1995. “Hak Dini Kur’ân Dili”, III, 189, Ankara.

²⁴⁵ el-Kurtubî, el-Câmi, VI, 118.

²⁴⁶ Mevdûdî, Tefhîm, I, 41.

²⁴⁷ Bayraklı, “Yeni Bir Anlayışın Işığında”, V, 543; Bu konuda bk. Sevgi Tütün, “Kur’an’da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler”, DEÜİFD, XXXIV/2011, 154-155.

2.2.2 İnanan Bireyin Kişilik Gelişiminde Allah Rızası İncancının “Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker” Bağlamında Değerlendirilmesi

Kişilik, tüm ilgi alanlarının özelliklerini, tutumlarını, eylemlerini, yeteneklerini, dilini, görünüşünü ve bir kişinin çevresine adaptasyonunu içeren bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Kişiliğin oluşumunda önemli bir etkene sahip olan din de insanlık kültürünün ve geleneğinin temelinde yer alır.²⁴⁸ Bu bağlamda kişiliğin şekillenmesinde etkili olan Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker emri ayetler ışığında ele alınarak Allah rızası bağlamında değerlendirilecek.

Ma'rûf sözlükte “bilinen, tanınan, benimsenen şey” manasına gelir. Münker ise tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan, hoşlanılmayan, kötü kabul edilen şey” demektir.

Ma'rûf kelimesi; yanlış, İslâm dinine yabancı, Müslüman toplum tarafından yadırganmakta olunan eylem, fikir, inanç ve davranışlar için de --dini literatürde bazen fahşâ ile birlikte-- münker kelimesi kullanılır.²⁴⁹

İbn Manzur'un ma'rûf için yaptığı değişik tariflerden biri şöyledir: “Ma'ruf münkerin zıddı olup insanın faydalı bulduğu, hoşlandığı, memnun olduğu şeydir”. Böylece münkerin de “insanın vicdanını rahatsız eden şey” olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Bu konuda Râğıb el-İsfehânî de, “Ma'rûf'u, akıl ve şeriatın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden bir isim olarak; münkeri de yine aklın ve şeriatın benimsemediği, hoş karşılamadığı ve yadırgadığı şey” olarak tanımlamıştır.²⁵¹

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta ise “Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ne amaçla, niçin gerçekleştirilmelidir? Sorusudur. Bunun cevabı dini eğitimin ve kişiliğin gelişiminin temel amaçlarını ortaya koymaya katkıda bulunmak şeklinde verilebilir.

İyiliğe davet ve kötülükten men etme prensibi doğrultusunda şekillenmiş bir eğitim anlayışı gerek bireyin gerekse toplumda bu özelliklerin hayat bulmasına katkı

²⁴⁸Akif Akto, *age*, 191-192.

²⁴⁹Bk. M. F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, “‘arf”, “nkr” md.leri; Wensinck, el-Mu'cem, “‘arf”, “nkr” md. leri.

²⁵⁰İbnManzur, Lisanü'l-'Arab, Urf”, “nkr” md.leri.

²⁵¹Rağıb, el-Müfredât, “‘arf” md. Mustafa Çağrıç, Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-Münker, DİA, XI, 1995, sayfa: 138-141.

sunabilir. Kişisel ve toplumsal eğitimin amacı ma'rûf ve insan; münker ve insan denklemi ekseninde şekillendirilebilir.²⁵²

Dinin kişiliğin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştik. Bu bağlamda burada en çok kullanılan kavramlardan biri de Allah rızasıdır. İnsanlara dini tebliğ bağlamında Allah rızası kavramı ile emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker terimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira Yüce Allah'ın rızasını elde etmek için neler yapılabileceğini bildiren Kur'an'daki ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: (لا خير في كثير من نجواهم إلا من أمر بصدقة أو معروف أو إصلاح بين الناس ومن يفعل ذلك ابتغاء مرضات الله فسوف نؤتيه أجرا عظيما) “Onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka, yahut iyilik, ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden(in konuşması) hariç. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, yakında ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”²⁵³

Ayette yapılan eylemlerde kişinin niyetinin öneminden bahsetmektedir. Kişiliğin inşasında önemli bir role sahip olan ve kişiye vermeyi ve cömertliği öğreten iyilik, sadaka ve insanların arasını düzeltmek eğer Allah'ın rızasını kazanabilmek adına olacak ise bu durumda yapılmış olunan gizli görüşmelerin (fısıldaşma), herhangi bir mahzuru yoktur. İfa edilen eylemleri belirleyen kişinin kalbinden geçirdiği niyetidir. Zira niyet Allah'ın rızasını kazanmak olunca kişinin davranışı da haliyle kabul edilebilir bir hale gelir.²⁵⁴

İyiliğe teşvik, kötülükten sakındırmanın Kur'an-ı Kerim'deki en büyük delillerden birisi de “ كنتم خير أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر وتؤمنون بالله ولو آمن أهل كذا لكان خيرا لهم منهم المؤمنون وأكثرهم الفاسقون ”: “Siz, insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”²⁵⁵ ayetidir. Burada kötülüklerden men edip, onları yasaklayıp, iyiliği tavsiye ettikleri için Müslüman şahsiyetler övülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu doğrultuda benzer manalar

²⁵² Ramazan Diler, “Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c 7, sy. 2 (2018) 984-985.

²⁵³ Nisa 4/114.

²⁵⁴ Sevgi Tütün, *age*, 154.

²⁵⁵ Al-i İmran 3/110

taşıyan ma'rufu emreden, münkeri de yasaklayan toplamda dokuz ayet bulunmaktadır.
256

Ayetlerde inanan bireye verilmek istenen mesaj, davranışlarını şekillendirirken yaptığı eylemlerde Allah rızasını gözetmesi, kötü eylemlerden kaçınmasıdır. Ayrıca burada toplumun inşasında bireye sorumluluk yüklenmiştir. İnanan birey Allah'a karşı kulluk vazifesini yerine getirirken, davranışlarıyla da topluma örnek olacak ve toplumun inşasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak; Allah rızası kavramı inanan bireyi nefsanî duygulardan uzaklaştıran, onu iyilik yapmaya sevk eden çok önemli motivasyon kaynağıdır.

²⁵⁶ Selim Özarslan, 2006. "İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak (El-Emru Bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu Ani'l Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme", Diyanet İlmî Dergi, c: 42.

SONUÇ

Allah rızası kavramı, çalışmak, ahlaklı ve erdemli olmak, cömertlik, insanların arasını düzeltme, insanlara hakkı, adaleti, sabrı, doğruyu, iyiyi ve güzeli tavsiye etme gibi Kur'an-ı Kerim'in temel düstur, prensip ve ilkeleriyle iç içe kullanılan bir kavramdır.

Allah rızası, Kur'an'ın başından sonuna kadar bir bütün halinde kendini adeta bir örgü gibi ortaya koymaktadır.

Allah'ın rızası, bir emrin yapılması ya da bir yasağın yapılmamasıyla doğrudan ilgili olduğu için bu kavram Kur'an'da var olan emir ve yasaklarla birlikte düşünölmek durumundadır. İnanan bireyin kişiliğinin oluşumunda Allah rızası kavramı, bireye iyiliği emredip, kötölüğü yasaklama gibi toplumsal bir sorumluluk yüklemiştir.

İnsanın hayatı Allah'ın ya da kullarının rızası çerçevesinde geçmektedir. Önemli olan husus, yapılan faaliyetlerin kimin rızasını belirlemeye yönelik olduğuna karar vermemizdir. Yani rızayı tespit etmede niyet çok önemlidir. Kişinin eylemlerine değer kazandıran da işte budur. Bu düşünce, kişinin ahiretteki konumunu belirlemede noktasında en önemli unsurlardan biridir.

Allah rızası, bir kulun kalbinin her yönden Allah'a teslim oluşuyla birlikte, içinde bulunulan mevcut durumu kabulleniş ve Allah'a bir boyun eğiştir. İnanan birey açısından Allah rızasını kazanma olgusu, bireyin sıkıntılarla baş etme sürecinde ona olumlu katkı sağlar. Bu kavram, inanan birey için en önemli motivasyon kaynağıdır.

Davranışları şekillendirme açısından da Allah rızası kavramı, inanan bireyin tutum ve davranışına yön vererek, duygularında aşırılığa gitmesini önler. Örnek tutum ve davranış sergilemesini sağlar.

Kısaca Allah rızası kavramı inanan bireyin kişilik oluşumunda, olumlu bir kişilik özelliğinin şekillenmesine ve kişinin hem kendisiyle hem toplumla hem de yaratıcısıyla barışık bir şekilde yaşamasına ve huzur bulmasına hizmet eden önemli bir kavramdır.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. "Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Adler, Alfred. *İnsan Tabiatını Tanıma*. Çev. Ayda Yörükün. 3. Bsk. cilt. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- Adler, Alfred. *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*. Çev.Dr.Halis Özgü. İstanbul: Hayat Yayınları, 2009.
- Adler, Alfred. *Yaşamın Anlamı*. Çev.Ayşen Tekşen Kapkın. İstanbul: Payel Yayınları, 2003.
- Afifi, Ebu'l-Ala. *Muyyiddin İbnü'l -Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*. t.y.
- Akto, Akif. "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, no. 2 (2011): 191-2017.
- Alicı, Mustafa. "Şefaat". *DİA,XXXVIII*, t.y.
- Allport, Gordon. *Personality: A Psychological Interpretation*. 1951.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*. Yeni Ufuklar Neşriyat, 2018.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Balkış, Feriha Baymur. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1994.
- Baş, Erdoğan. "Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli". *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. 8, 2016.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1999.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul, 1981.
- Bulut, Halil İbrahim. "*Rıza*". Cilt XXXV, *DİA* içinde. 2008.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*. Çeviren. İ.D. Erguvan Sarıoğlu. Ankara: Kaknüs Yayınları. 2016.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. İstanbul: Hayat Yayınları, 1997.
- Cebeci, Lütfullah. "Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme". *İslami Araştırmalar*, 3 Ocak 1987.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.

- Çağrı, Mustafa. "Emir bi'l mar'ûf Nehiy ani'l Munker". *DİA*, XI.
- Çağrı, Mustafa ve Hökelekli, Hayati. "İrade". *DİA*, XXII.
- Daryal, Murat. *Dîni Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1999.
- Demiröz, Tuğba. *Faktör Teorileri - Eysenk'in Kişilik Boyutları ve Cattell'in Kişilik Faktörleri Teorisi*, Erişim Tarihi: 03.03.2019, https://www.tavsiyedyorum.com/makale_8064.htm
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1970.
- Diler, Ramazan. "Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Munker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 7, no. 2 (2018).
- Ebu Mansur el-Maturidi, çeviren. Bekir Topaloğlu. *Kitabü't Tevhid*. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. el Hüseyin'l-Kufeviyyi. *El-Külliyat Müessesetü'r Risale*. Beyrut, 1413/1993.
- El-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-Lüğa*. Kahire, 1964.
- el-Ferâhidî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l Ayn*. Cilt I-VIII. Beyrut, 1988.
- El-Hemazanî, Abdurrahman b. İsa b. Hammâd. *Kitâbü Elfâzi'l-Kitâbiyye*. Beyrut, 1911.
- El-Hucrivî, Ali b. Osman Cüllâbi. *Keşfü'l Mahcûb*. Çeviren Süleyman Uludağ. İstanbul, 1982.
- El-İsfehânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *El-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*. Beyrut, 2010.
- El-İsfehânî, Rağıb. *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'an (e.n.s. md.)*. Çeviren Sahvan Adnan Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l Kalem, 1997.
- El-Kurtubî, Ebu Abdullah b. Ahmed. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kahire, 1952.
- El-Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî. *Te'vîlatü'l Kur'an*. Çev. Yusuf Şevki Yavuz thk: İbrah *Cattell'in Kişilik Faktörleri Teorisi*. Erişim tarihi: 03.03.2019 http://www.tavsiyedyorum.com/makale_8064.htm
- im Tüfekçi. Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l İlmiyye, 2005.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2004.
- Erdoğan, Recep. *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*. Ankara: İlkadım Yayınları, 1998.
- Er-Razi, Fahrettin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtîu'l-Ğayb*. İstanbul, 1307.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı, Meal ve Tefsir*. Çeviren. Ahmed Ertürk Cahit Koytak. İstanbul, 1999.
- Et-Taberi. *Câmiu'l Beyân*. XII, 658. İbni Manzur. *Lisânu'l Arab*. XIV, 324.

- Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân fî Tevîli'l-Kur'ân*. Beyrut, 1992.
- Ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza. *Tâcu'l-Arûs*. Cilt I-IX. Beyrut, 1994.
- Ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *el-KeşşâF an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*. 2 cilt. Beyrut, 2005.
- Fîruzâbâdî, Ebu Tahir Muhammed b. Yakub. *Kâmus Tercemesi*. Çeviren Âsım Efendi. İstanbul, 1304.
- Freud, Sigmund. *Psikanaliz Üzerine*. Çeviren A. Avni Öneş. İstanbul: Say Yayınları, 1994.
- Gazali. *Ihyâu Ulûmi'd-Din*. Çeviren Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kur'an ve İnsan*. Konya: Esra Yayınları, 1996.
- Gülçür, Musa Kazım. *Kur'an'da Karakter Eğitimi*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Horney, Karen. *Psikanalizde Yeni Yollar*. Çeviren Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 1994.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İbn Düreyd, Muhammed b. Hüseyin el- Ezdi. *Kitâbü Cemhereti'l-Lüğa*. Cilt I-IV. Bağdat, 1345.
- İbn Kayyim, el Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub,. *Medâricu's-Sâlikîn*. Düzenleyen 2. Basım. Beyrut, 1973.
- İbnü'l-Arabî. *Futuhâtü'l Mekkiyye*. Cilt 4. Mısır: Kitab-ı Mevakıf'n-Nücum, 1908.
- Jung, Carl Gustav. *Analitik Psikoloji*. Çeviren Ender Gürol. İstanbul: Payel Yayınevi, 2006.
- Karaca, Mustafa. *"Organizasyonlarda Saldırgan Davranışlara Maruz Kalma ve Mağdurların Kişiliğiyle İlişkisi: Kayseri'de İmalat Sektöründe Bir Araştırma"*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Karacoşkun, M. Doğan. "İbnü'l-Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII (2007): 2.
- Kayıklık, Hasan. "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım". *Dini Araştırmalar Dergisi*, no. 5(15) (2003): 121-138.
- Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. Altın Kitaplar Yayınları, 1982.
- Lababi, Aziz. *İslam Kişilikçiliği*. Çeviren İsmail Hakkı Koç. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1972.
- Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim İbni. *Lisânü'l-Arab*. I-XV cilt. Beyrut, 1956.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2004.
- Mevdûdî, Ebu'l Alâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. İstanbul, 1986.

- Müslim, Ebu'l Hüseyin b. el-Haccac el-Kuşeyri. *el-Câmiu's Sahih*. İstanbul, 1981.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri. *Sahih-i Müslim*. Çeviren Muhammed Fuad Abdulbaki. Cilt h.no:302. Beyrut: Daru'l-İhyai'l Kütübi'l-Arabiyye, tsz.
- Necati, M. Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. Trc.Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Ali Bahr b. Sinan b.Dinar. *Süneni Nesai."Sehiv-62"*. (Cemaleddin es-Suyuti şerhi, Sindi haşiyesi). Beyrut: Mekteb'ül Matbuati'l-İslamiyyeti fi Haleb, 1988.
- Norman, L. Munn. *Psikoloji İnsan İntibakının Esasları*. Çeviren Mâhid Tander. İstanbul, 1975.
- Özarslan, Selim. "İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak (El-Emru Bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu Ani'l Münker) Prensibi Üzerine İnceleme". *Diyanet İlmî Dergisi*, no. 42(3) (2006).
- Peker, Hüseyin. "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 1 (1986).
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. 8. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Peker, Hüseyin ve Eyüpoğlu, Osman. "Birey ve Toplum Açısından Din Eğitime Duyulan İhtiyaç". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 37 (2014).
- Rahman, Fazlur. "Kısa Otobiyografi". *İslami Araştırmalar*. no. 4(4). Çeviren Bekir Demirkol. 1990.
- Rogers, Carl R. *Kişi Olmaya Dair*. Çeviren Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2011.
- Sami, Şemseddin. *Kamûsi Türkî*. İstanbul, 1313.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- Sinanoğlu, Mustafa. *Türkçe Meal ve Tefsir*. D.İ.B., 2006.
- Sürücü, İbrahim. "Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 6(2) (2017): 406-425.
- Tagay, Özlem Mutlu. *"Genstal Temas Engelleri Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Üniversite Öğrencilerinin Temas Engellerinin İncelenmesi"*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010, 1-3.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Süneni Tirmizi*. thk: Ahmed Muhammed Şakir. Kitabı't Tefsir. Beyrut: Dar'ul-İhyai't-Türasi'l-Arabî, tsz.
- Topses, Gürsen ve Serin, Nergiz Bulut. *Psikolojik Danışma ve Kişilik Kuramları*. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Tütün, Sevgi. Kur'an'da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler.*DEÜİFD XXXIV* (2011).
- Uludağ, Süleyman. "Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 35: 56-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.

Üzüm, İlyas. "Gazap". Cilt XIII. DİA.

Vehbe, Zuhayli. *et-Tefsiru'l Münir*. Çeviren Nurettin Yıldız. İstanbul: Risale Yayınları, 2008.

Yanbastı, Gülgün. *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi, 1990.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". Cilt XXIV. DİA.

Yazgan, Banu İnanç ve Yerlikaya, Eşef Ercüment. *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2008.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Ankara, 1995.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.

